

ภายในครัวเรือน, ปลุกข้าวโพดเพื่อใช้เลี้ยงสัตว์และทำเหล้า, และปลูกฝิ่นเพื่อใช้เป็นยาและใช้ในพิธีกรรม และฝิ่นบางส่วนจะขายให้กับชาวจีนฮ่อเพื่อเอาเงินไปซื้อเกลือและสิ่งของจำเป็นอื่นๆ. การทำการเกษตรในยุคนี้เป็นการทำไร่แบบย่ำยที่หรือการทำไร่หมุนเวียน และพื้นที่การเกษตรชาวบ้านได้ยึดหลักสิทธิการใช้ โดยผู้บุกเบิกคนแรกถือว่าเป็นเจ้าของพื้นที่ ถึงแม้ว่าต่อมาพื้นที่นั้นจะถูกทิ้งเป็นไร่เหล้าเพื่อพักดินก็ตาม และผู้บุกเบิกคนแรกอาจจะยกสิทธิในพื้นที่นี้ให้กับญาติหรือคนอื่นๆ ในหมู่บ้านได้ หรือถ้าหากใครจะเข้าไปใช้ประโยชน์ต่อ ต้องขออนุญาตจากผู้บุกเบิกคนแรกก่อน (ดารีกา, 2545: 81 – 85)

นอกจากนั้น ชาวม้งยังมีการจัดเก็บน้ำเพื่อการบริโภคด้วยการสร้างบ่อน้ำในรูปแบบต่างๆ อาทิเช่น บ่อน้ำแบบปิด ซึ่งเป็นการขุดดินบริเวณที่เป็นดินเหนียวกว้างประมาณ 4 เมตร ความลึกแล้วแต่ความจำเป็นในการใช้ ด้านบนของบ่อน้ำก่ออิฐมีช่องเปิดสำหรับตักน้ำ บ่ออีกลักษณะหนึ่งเป็นสมบัติของชุมชน เรียกว่า “เฮาเกร์” ชาวม้งนิยมสร้างในบริเวณที่มีตาน้ำ โดยขุดดินรอบบริเวณตาน้ำและก่อเป็นคันดิน บ่อน้ำลักษณะนี้ถือเป็นบ่อน้ำของชุมชนและเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในพิธีกรรม ส่วนการใช้น้ำในระบบผลิตการเกษตรนั้นอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาล

ส่วนกลุ่มคนเมืองที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตอนกลางและตอนปลายลุ่มน้ำจะปลูกข้าวในพื้นที่นาที่ใช้น้ำเหมือนฝาย และบางส่วนก็ทำข้าวไร่ในพื้นที่ดอน นอกจากนั้น ชาวบ้านยังอาศัยน้ำแม่ตาช้างในการซักล้าง อาบน้ำ ตลอดจนการดื่มกิน และบางส่วนก็ใช้น้ำจากบ่อน้ำดินเพื่อกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น

กลุ่มคนเมืองที่อาศัยอยู่ในเขตตอนกลางลุ่มน้ำเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ส่วนที่อาศัยอยู่ในเขตตอนปลายลุ่มน้ำ เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ นอกจากนั้น กลุ่มคนเมืองยังมีระบบเครือญาติและความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านที่มีความเอื้อเฟื้อและพึ่งพาอาศัยกันและกัน ทั้งในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน

กลุ่มคนเมืองมีระบอบทรัพย์สินร่วม เช่น ระบบเหมืองฝาย, ป่าชุมชน, ป่าช้า, หอเจ้าบ้าน เป็นต้น ซึ่งสมาชิกทุกคนมีสิทธิและหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีของท้องถิ่น นอกจากนั้น คนเมืองส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตร และมีการหาของป่า ล่าสัตว์ เก็บหน่อไม้ เห็ด และผักในป่า เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนค้าที่จำเป็นในตัวเมืองเป็นครั้งคราว โดยเส้นทางคมนาคมแต่เดิมเป็นทางเดินเท้าไปสู่ตัวเมืองเชียงใหม่ และบางคนใช้ช้างและม้าเดินผ่านไปยังอำเภอสะเมิง อำเภอแม่แจ่ม และอำเภอขุนยวม

เมื่อพิจารณาการจัดการทรัพยากรแบบประเพณีท้องถิ่นแล้ว แนวคิดหรือโมทัศน์การจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าของชาวม้งนั้น ชาวม้งถือว่าป่าไม้นั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองอยู่ หากชาวม้งเลือกที่จะอยู่ที่ใด เขาก็มีสิทธิอันชอบธรรมที่จะใช้ประโยชน์จากป่า ผู้ที่จะลงโทษเขาได้คือผีป่าเท่านั้น นอกจากนั้น ชาวม้งยังมีพิธีกรรมบูชาต้นไม้ใหญ่ประจำหมู่บ้านที่เรียกว่า “ดงแซ้ง” (Ntoo xeeb) และในการเลือกพื้นที่ที่จะทำการเกษตรในกรณีที่ถูกบุกเบิกใหม่ จะต้องมี

พิธีกรรมตามหรือขออนุญาตจากเจ้าที่ผู้คุ้มครองเสียก่อน และผลผลิตจากการเกษตรจะต้องนำมาถวายเจ้าที่และวิญญาณบรรพบุรุษก่อนคนในครอบครัวจะบริโภคได้ (ลีตีก, 2540: 222)

สำหรับแนวคิดหรือมโนทัศน์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าของคนเมืองก็มีส่วนคล้ายชาวม้ง กล่าวคือ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของ “ผี” การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจะต้องร้องขอและถวายอาหารให้แก่ “ผี”¹ ดังจะเห็นได้จากการเลี้ยงผีขุนน้ำและผีฝ่ายที่ปกป้องถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผี นอกจากนั้นยังมีแนวคิดเรื่องของหน้าหมู่บ้านและสิทธิ์เชิงซ้อนในระบบกรรมสิทธิ์แบบดั้งเดิมที่แตกต่างจากระบบกรรมสิทธิ์เชิงเดี่ยวที่รัฐไทยใช้อยู่ในปัจจุบันด้วย กล่าวคือ ระบบกรรมสิทธิ์แบบดั้งเดิมมีหลักการอยู่บนฐาน “แบ่งปันและเป็นธรรม” (ดูอานันท์, 2544 (ข):205-252) ซึ่งเป็นข้อเสนอของคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟู และจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ที่เสนอให้แก่คนทุกกลุ่มที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้างด้วย

นอกจากนั้น การถือครองที่ดินมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความต้องการใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยอาศัยประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน และมีหลักการพื้นฐานที่เน้นสิทธิการใช้ที่ดิน (Usufruct) ของกลุ่มเครือญาติมากกว่าการเป็นเจ้าของ ชุมชนจะรับรองสิทธิของกลุ่มเครือญาติ ตราบเท่าที่กลุ่มเครือญาติยังคงใช้ประโยชน์บนที่ดิน หรือสืบทอดเป็นมรดกให้สมาชิกในกลุ่มใช้ทำประโยชน์ต่อไป ซึ่งสิทธิดังกล่าวจะถูกเรียกกลับคืนสู่ชุมชน เมื่อกลุ่มเครือญาตินั้นเลิกใช้ประโยชน์ในที่ดินแล้ว กล่าวคือ สมาชิกของชุมชนคนอื่นสามารถเข้าไปทำประโยชน์ได้ (เพ็งอ้าง, หน้า 80-81)

ดังนั้น รากฐานของระบอบกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินและการใช้ที่ดิน มิได้มีรากฐานมาจากระบอบกรรมสิทธิ์เอกชน และการใช้ที่ดินอย่างเสรีบนพื้นฐานของสิทธิการครอบครองที่ดิน ตามมโนทัศน์ของระบอบกรรมสิทธิ์แบบตะวันตก แต่เป็นระบอบการถือครองของกลุ่มคน นอกจากนั้น การใช้ที่ดินก็ยังถูกควบคุมการใช้ประโยชน์ด้วยกลไกต่างๆ ด้วย เช่น สถาบันเครือญาติ และองค์กรเหมือนฝ่าย เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม การสูญเสียอำนาจในการควบคุมและจัดการที่ดินโดยชุมชนที่เริ่มหันเข้าสู่ระบอบกรรมสิทธิ์เอกชนเริ่มเข้มข้นขึ้นในยุคของการพัฒนาตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

¹ ความเชื่อถือในผี สาง เทวดา หากพิจารณาในแง่มุมมองมานุษยวิทยาแล้ว ถือว่าเป็นความเชื่อทางศาสนา, ในเขตภาคเหนือตอนบน การนับถือผีของคนท้องถิ่นมีมานานแล้ว เช่นเดียวกับคนไทยในภาคอื่นๆ และคนภาคเหนือยังนับถือผีหลายประเภท เช่น ผีบรรพบุรุษ, ผีเจ้าบ้าน, ผีเจ้านาย เป็นต้น ผีเหล่านี้ทำหน้าที่ปกป้องรักษาสมาชิกในครัวเรือน หมู่บ้าน และเมือง. ตราบใดที่ผู้คนในคุ้มครองยังเคารพนับถือเช่นสรวงบูชาผีเหล่านี้ได้อยู่และสม่ำเสมอ ผีเหล่านี้ก็จะให้ความคุ้มครองและบันดาลให้เกิดความสุขสมบูรณ์ (ดูรายละเอียดใน ฉลาดชาย, 2527) ปัจจุบันชาวบ้านที่เป็น “คนเมือง” ส่วนใหญ่ที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ในลุ่มน้ำแม่ตาช้างยังคงนับถือผี ร่วมกับการนับถือศาสนาพุทธ จากการสำรวจ ปรากฏว่ามี “หอผีเจ้าบ้าน” ตั้งอยู่ในทุกหมู่บ้าน และบางหมู่บ้านก็มี “หอผีปู่ย่า” หรือ “หอผีเจ้านาย” อยู่ด้วย

2.2.2 ยุคการเปลี่ยนผ่านสู่การรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ (ระหว่างทศวรรษ 2500 - 2520)

ในยุคนี้ ประเทศไทยได้เริ่มใช้วิธีการควบคุมพื้นที่และแบ่งประเภทป่าขึ้นใหม่ตามหลักเกณฑ์ทางนิเวศวิทยา แล้วกำหนดนโยบายและออกกฎหมายเพื่อสร้างมาตรการในการจัดการป่าแต่ละประเภท และมีการห้ามกิจกรรมบางอย่างตามความสำคัญทางนิเวศวิทยา ดังนั้น จึงเกิดป่าอนุรักษ์ประเภทต่าง ๆ ขึ้นมา เช่น ป่าอนุรักษ์ต้นน้ำ, อุทยานแห่งชาติ, เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า, และเขตห้ามล่าสัตว์ป่า เป็นต้น¹ จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น ได้ส่งผลกระทบต่อ การเข้าถึงทรัพยากรที่ดินและป่าไม้อย่างรุนแรง และทำให้เกิดความขัดแย้งที่นำไปสู่ การต่อต้านในรูปแบบต่าง ๆ ในระยะเวลาต่อมาในหลายพื้นที่ทั่วเขตภาคเหนือ (ชูศักดิ์, 2543: 136-137)

สำหรับทรัพยากรน้ำในยุคนี้ยังไม่มี การกำหนดสิทธิอย่างชัดเจน ดังนั้น ทรัพยากรน้ำจึงเป็นทรัพยากรประเภทเปิดเสรี (Open Access) ซึ่งแตกต่างจากทรัพยากรที่ดิน และป่าไม้ที่มีการกำหนดกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายอย่างชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติ ทรัพยากรน้ำใน บางกรณีเป็นทรัพยากรที่เข้าถึงได้อย่างเสรี แต่ในบางกรณีอยู่ภายใต้การจัดการของชุมชน เช่น น้ำเหมืองฝาย เป็นต้น (อ้างแล้ว, 180-181)

ในปี พ.ศ. 2524 กรมป่าไม้ได้ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย² ทับพื้นที่ ทำกินของชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างและเขตพื้นที่ลุ่มน้ำใกล้เคียง การประกาศนี้ รัฐได้ ปฏิเสธสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรตามจารีตประเพณีของชาวบ้าน ตลอดจนการจำกัดที่ดินทำ กินของชาวบ้าน และการบังคับให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินหลายรูปแบบ อาทิ เช่น การห้ามชาวบ้านเปิดพื้นที่ใหม่เพื่อปลูกข้าวไร่ แม้ว่าพื้นที่นั้นจะเป็นพื้นที่ไร่เหล้าเดิมก็ตาม, และการบังคับให้ชาวบ้านปล่อยพื้นที่สวนท้อให้เป็นป่า ด้วยการให้เหตุผลว่าชาวบ้านไม่ได้ใช้ ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง (ดาริกา, 2545: 158)

การดำเนินการของเจ้าหน้าที่รัฐตามประกาศดังกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้ชาวบ้านไม่ มีความมั่นคงในการอยู่อาศัยและการใช้พื้นที่การเกษตร และเกิดความขัดแย้งกันระหว่าง

¹ การดำเนินงานดังกล่าวได้อาศัยกฎหมายที่สำคัญ 3 ฉบับ คือ พ.ร.บ. คุ้มครองสัตว์ป่าและพืชพรรณ พ.ศ. 2503, พ.ร.บ. อุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504, และ พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ประกอบกับมติ ครม. ว่าด้วยการจำแนกคุณภาพลุ่มน้ำ พ.ศ. 2528 ซึ่งเป็นการอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ป่าที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ระหว่างรัฐกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าก่อนหน้าการประกาศการอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ป่าของรัฐ

² ก่อนการประกาศเป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย พื้นที่ป่าดอยสุเทพได้ถูกประกาศเป็นเขตหวงห้าม ที่ดินในปี พ.ศ. 2492, ต่อมาในปี พ.ศ. 2507 ถูกกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ แต่ชาวบ้านได้ยื่นคำร้องอ้าง สิทธิว่าได้ทำประโยชน์มาก่อนการประกาศเป็นป่าของรัฐ คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติกำหนดให้ป่าสงวนแห่งชาติ ดอยสุเทพเป็นป่าสงวนแห่งชาติ (พิเศษ) ในปี พ.ศ. 2510 (ดูรายละเอียดในดาริกา, 2545: 80)

เจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้าน ทั้งนี้เนื่องเพราะกฎระเบียบที่เคร่งครัดของอุทยานแห่งชาติ โดยภาพปรากฏที่มักจะเห็น ก็คือ ชาวบ้านที่ตัดไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยถูกจับกุม ในขณะเดียวกัน มีการห้ามนำวัสดุก่อสร้างจากที่อื่นเข้ามาในหมู่บ้าน แม้กระทั่งหญ้าคาก็ต้องผ่านขั้นตอนการขออนุญาตที่ยุ่งยากซับซ้อน ในขณะที่การขออนุญาตสร้างกระท่อมใหม่เพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยของครอบครัวเป็นไปได้ไม่ได้เลย ทั้งนี้เพราะเจ้าหน้าที่อุทยานฯ จะอนุญาตให้มีการซ่อมแซมของเดิมเท่านั้น ไม่มีการอนุญาตให้สร้างใหม่

นอกจากนั้น การหมุนเวียนกลับไปใช้พื้นที่ป่าที่เดิมเคยทำไร่มาาก่อนก็ถูกเจ้าหน้าที่อุทยานฯ จับกุมและถูกศาลสั่งปรับ ทำให้เงินที่หามาได้แทนที่จะนำไปเลี้ยงครอบครัว แต่กลับต้องนำมาจ่ายค่าปรับ สิ่งนี้ส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของครอบครัว ซึ่งเหตุการณ์แบบนี้ก็เกิดขึ้นกับคนพื้นราบที่ปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ป่าที่กลายมาเป็นอุทยานแห่งชาติเช่นกัน ทำให้คนพื้นราบต้องหยุดการปลูกข้าวไร่ เพราะไม่สามารถใช้พื้นที่แบบหมุนเวียนได้ และหันไปปลูกไม้ผลในพื้นที่ที่เคยเป็นไร่ข้าวแทน เช่น ลิ้นจี่ และลำไย เป็นต้น ซึ่งเป็นการใช้ที่ดินแบบถาวรไม่เคลื่อนย้ายไปไหน และกลายมาเป็นหน่ออ่อนของระบบกรรมสิทธิ์เอกชนบนพื้นที่ดินที่เริ่มมีการสร้างรั้วล้อมรอบพื้นที่สวนและบ้าน แต่พื้นที่ที่เป็นสวนและบ้านนั้น ชาวบ้านยังไม่มี การปิดประตูและอนุญาตให้ผู้อื่นเดินเข้าออก ตลอดจนถึงเก็บหาของที่มีมาตามธรรมชาติได้

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตตอนต้นลุ่มน้ำ ก็ไม่ได้ยอมรับข้อจำกัดในเรื่องการจัดการทรัพยากรและการอาศัยอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ โดยชาวบ้านได้แสดงความต้องการที่จะอาศัยอยู่ในพื้นที่ และตอบสนองหรือโต้ตอบต่อแรงกดดันเกี่ยวกับข้อกล่าวหาที่ว่าเป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่าและเป็นผู้ทำให้เกิดไฟป่าขึ้นมา ด้วยการที่ชาวบ้านได้ทำกิจกรรมจัดการทรัพยากรป่าไม้และที่ดินของชุมชนผ่านกิจกรรมปลูกป่าและทำแนวกันไฟ อันเป็นการแสดงตัวตนว่ากลุ่มตนเองก็เป็น “นักอนุรักษ์” ด้วยเหมือนกัน และช่วงปลายของยุคนี้ “หน่ออ่อน” ขององค์กรชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ก็ได้เจริญเติบโตขึ้นมา (ดูรายละเอียดในยุคต่อไป)

การประกาศสิทธิเหนือพื้นที่ป่าของรัฐ ทำให้เกิดความแตกต่างและขัดแย้งกันระหว่างจารีตและกฎหมาย โดยสิทธิตามประเพณีนั้น ตั้งอยู่บนหลักของสิทธิทางศีลธรรม ที่เน้นการช่วยเหลือและแบ่งปันไปพร้อมๆ กัน เพื่อเปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรในการดำรงชีพ ส่วนสิทธิตามกฎหมายจะผสมผสานหลักการทางการเมืองและเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิของรัฐ นอกจากนั้น สิทธิตามกฎหมายยังสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและมองทรัพยากรเป็นทรัพย์สินที่บุคคลหรือหน่วยงานของรัฐที่สามารถยึดครองไว้ได้อย่างเบ็ดเสร็จด้วยการผูกขาดสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ไว้ จนถึงกับเรียกขานกันทั่วไปว่าที่ดินของฉันทน์ หรือป่าของรัฐ เป็นต้น (อานันท์, 2544 (ข): 233-234)

นอกจากนั้น สิทธิตามจารีตประเพณียังใช้หลักการจัดการเชิงซ้อนสำหรับการเข้าถึงทรัพยากรด้วย อย่างเช่น การใช้ประโยชน์จากที่นา ซึ่งเจ้าของจะผูกขาดเฉพาะสิทธิเหนือ

ต้นข้าวที่เขาปลูกเองในที่นาเท่านั้น ส่วนทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ในที่นา เขาจะเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น การจับปลา ปู หอย หรือเก็บผักในนา หรือการปล่อยสัตว์ให้หากินหญ้าในพื้นที่นาภายหลังการเก็บเกี่ยวข้าว เป็นต้น ดังนั้น จะเห็นว่าที่นานั้นเป็นทั้ง “ทรัพย์สินเอกชน” และ “ทรัพย์สินร่วม” ส่วนสิทธิตามกฎหมายนั้นใช้หลักการจัดการเชิงเดี่ยว ที่แสดงนัยของสิทธิที่ผูกขาดและก่อให้เกิดการกีดกันคนอื่น กล่าวคือ ผู้ถือครองที่ดินมีสิทธิเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียวในการใช้ประโยชน์หรือการโยกย้ายถ่ายเท (อานันท์, 2544(ก): 117 – 130)

อย่างไรก็ตาม เมื่อสืบค้นข้อมูลที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำแม่ตาช้างแล้ว ปรากฏว่าในยุคนี้เป็นช่วงการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย ในเขตพื้นที่ตอนต้นลุ่มน้ำฯ นั้น ลักษณะการใช้ที่ดินได้เปลี่ยนแปลงไป โดยชาวบ้านได้ขยายพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวมากขึ้น และลดขนาดพื้นที่ทำไร่ลงและเพิ่มพื้นที่การทำสวนลิ้นจี่บริเวณพื้นที่ต้นน้ำ โดยประมาณปี พ.ศ. 2506 ชาวมังโนบริเวณเขตตอนต้นลุ่มน้ำฯ ได้รับคำแนะนำให้รู้จักการปลูกไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ ท้อ พลับ และกาแฟ เป็นต้น เพื่อปลูกทดแทนการปลูกฝิ่นตามนโยบายของรัฐ ผลผลิตจากท่อนับว่ามีบทบาทต่อเศรษฐกิจชาวมังโนเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวมังนอดอยปุยสามารถผลิตท้อส่งโรงงานท้อแสงทองเพื่อทำท้อดองขาย สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นระบบผลิตเพื่อการค้า มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกและใช้น้ำในลำห้วยมากยิ่งขึ้น ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2514 รัฐได้เข้ามาส่งเสริมการท่องเที่ยวในหมู่บ้านมังนอดอยปุย ทำให้คนจากถิ่นอื่นเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้นในพื้นที่ และจากนโยบายอันนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตคนบนพื้นที่สูง และมีการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้นตามปริมาณของนักท่องเที่ยว

จากการปลูกพืชหลายชนิดที่ทางการเข้ามาส่งเสริม คนมังโนพบว่าลิ้นจี่เป็นไม้ผลที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูงและมีราคา ทำให้ในช่วง พ.ศ. 2520 - 2535 มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกอย่างรวดเร็ว แต่ลิ้นจี่เป็นไม้ผลที่ไม่อุ่มน้ำ และต้องการน้ำในการหล่อเลี้ยงมากในช่วงกำลังติดดอก ระหว่างเดือนธันวาคมถึงเดือนเมษายน ซึ่งตรงกับที่คนพื้นราบทำการเกษตรนอกฤดู ทำให้น้ำเพื่อการเกษตรขาดแคลนในเขตพื้นที่ราบ และเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาการทะเลาะกันระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนบนพื้นที่ราบในเวลาต่อมา

ส่วนการปลูกพืชพาณิชย์ในพื้นที่ตอนกลางและตอนปลายลุ่มน้ำนั้น ในช่วงทศวรรษ 2490 - 2520 มีการปลูกยาสูบ¹ เพื่อขายหลังฤดูทำนา ต่อมามีการปลูกถั่วลิสง, ถั่วเหลืองเป็นพืชพาณิชย์แทนการปลูกยาสูบหลังฤดูทำนา จนกระทั่งปี พ.ศ. 2528 เริ่มเกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำ น้ำไม่พอใช้ทำการเกษตร ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ลดพื้นที่ทำการเกษตรลง

¹ ยาสูบนับเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวบ้านในจังหวัดเชียงใหม่นิยมปลูกกันมากในช่วงทศวรรษ 2480 – 2520 ในลุ่มน้ำแม่ตาช้างเคยมีโรงบ่มใบยาสูบ 2 แห่งที่รับซื้อผลผลิตจากชาวบ้าน คือ โรงบ่มใบยาบ้านพ่อนและโรงบ่มใบยาบ้านแม่ชะ แต่ปัจจุบันโรงบ่มใบยาทั้งสองแห่งได้หยุดกิจการไปแล้วประมาณ 10 กว่าปี

และชาวบ้านบางส่วนเริ่มขายที่ดินทำกินให้แก่นายทุนและชาวบ้านด้วยตนเอง บางส่วนก็ออกไปประกอบอาชีพรับจ้าง

นอกจากนั้น การขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานออกไปสู่อำเภอรอบนอก ทำให้ใน พ.ศ. 2506 เอกชนได้เข้ามาทำโรงไม้หิน 2 แห่ง โดยการระเบิดภูเขาบริเวณ หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านปง และบดย่อยหินเพื่อนำไปเป็นวัตถุดิบในการก่อสร้าง ในช่วงนี้เอง ชาวบ้านได้เข้าไปตัดไม้ในป่าเพื่อใช้เป็นฟืนในการผลิตปูนขาวด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. 2515 โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบทได้เข้ามาปรับปรุงถนน จากทางเดินเท้าหรือทางเกวียนไปเป็นถนนดินลูกรัง และในช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2526 มีการสร้างถนนสายทางดง-สะเมิงผ่านพื้นที่ป่าไม้ และมีการติดตั้งเสาไฟฟ้าเข้ามาสู่พื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำ ภายใต้การพัฒนาตามกระแสหลักดังกล่าวข้างต้น ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายลงไปมาก

อย่างไรก็ตาม ในยุคนี้ วิธีคิดเรื่องการจัดการน้ำของชาวบ้านก็มีการเปลี่ยนแปลงพร้อมกับการเข้ามาของระบบการผลิตแบบใหม่ ซึ่งในช่วงก่อนหน้านั้น การจัดการน้ำเกิดขึ้นภายใต้แนวคิดเรื่องความมั่นคงด้านอาหาร และการมีชีวิตร่วมกับธรรมชาติ เมื่อมีการผลิตพืชเพื่อขาย/ระบบการผลิตแบบใหม่เกิดขึ้น การจัดการน้ำได้เพิ่มมิตินอกเหนือจากการประกันความมั่นคงด้านอาหารแล้ว ยังได้เพิ่มมิติทางเศรษฐกิจเพื่อเสริมสร้างรายได้อีกด้วย โดยน้ำในระบบเหมืองฝายเป็นทรัพย์สินร่วมของสมาชิก ส่วนน้ำที่เหลือออกนั้นเป็นทรัพยากรประเภทเปิดเสรี

ต่อมาในช่วงต้นทศวรรษ 2500 เกิดปัญหาความขาดแคลนน้ำใช้เพื่อการเกษตรในเขตพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำ ซึ่งมีการปลูกยาสูบหลังฤดูทำนาอย่างเข้มข้น และในพื้นที่บางแห่ง เช่น บ้านขุนคง ในบางปีถึงกับไม่มีน้ำใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน ทำให้องค์กรชุมชนท้องถิ่นหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์กรเหมืองฝาย ได้รวมตัวกันไปขอแบ่งน้ำกันใช้ระหว่างฝาย โดยเฉพาะฝายเปากับหมู่บ้านตอนปลายน้ำ มีการวางเวรยามเฝ้าอยู่ที่ประตูปากเหมืองของฝายตัวที่อยู่เหนือกว่าของตน เพื่อให้มั่นใจว่าไม่มีน้ำไหลเข้าลำเหมือง จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น ทำให้ชุมชนลุ่มน้ำแม่ตาช้างเกิด “หน่ออ่อน” ทางความคิดในประเด็นที่ชาวบ้านเริ่มพิจารณาว่าทรัพยากรน้ำทั้งลุ่มน้ำนั้นควรเป็นทรัพย์สินร่วม เพื่อแบ่งปันให้ทุกฝายได้ใช้อย่างเป็นธรรม

นอกจากการเปลี่ยนแปลงในเรื่องวิธีคิดในการจัดการน้ำแล้ว ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อองค์กรทางสังคมที่จัดการน้ำด้วย กล่าวคือ ฝายที่สร้างขึ้นโดยองค์กรชาวบ้าน โดยการนำไม้/หินมาสร้างฝาย ถูกมองว่าเป็นเทคโนโลยีที่ต่ำและไม่คงทนถาวร ทำให้ต้องมีการซ่อมแซมทุกครั้งที่เสียหาย แนวคิดเช่นนี้ทำให้การเสนอเทคโนโลยีใหม่ โดยการสร้างฝายด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเพื่อให้ฝายนั้นคงทนถาวร ซึ่งมีรัฐเป็นผู้ให้งบประมาณก่อสร้าง ตลอดจนการบำรุงรักษา การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เข้ามาทำลายความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้ องค์กรการจัดการน้ำของชาวบ้าน ขณะเดียวกัน ฝายคอนกรีตก่อให้เกิดตะกอนหน้าฝาย ทำให้

ลำนํ้าดินขึ้น แม้จะมีชาวบ้านบางส่วนพยายามเข้ามาจัดการ แต่ก็ไม่สามารถจัดการด้วยแรงงานของชาวบ้านได้ ต้องไปจัดจ้างเทคโนโลยีจากภายนอกมาทำให้ สิ่งนี้ส่งผลให้การจัดการนํ้าที่เคยพึ่งพาศักยภาพในชุมชน ไปเป็นการหันไปพึ่งพาเทคโนโลยีจากภายนอกเพิ่มขึ้น

นอกจากนั้น ชาวบ้านจำนวนมากยังต้องการเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินจากรัฐ ทั้งนี้ก็เพื่อการนำเอกสารสิทธิ์เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ในการค้ำประกันการกู้ยืมเงินจากธนาคาร แต่ในทางปฏิบัติ การถือครองที่ดิน การใช้ที่ดิน และการควบคุมการใช้ที่ดิน ชาวบ้านบางส่วนยังยึดถือระเบียบประเพณีในการจัดการอยู่ จึงทำให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันของสองระบบในเวลาเดียวกัน (ประเทือง, 2543: 120-121) ซึ่งนับเป็นการผสมผสานกันของระบบจารีตประเพณีที่เป็นการจัดการเชิงซ้อนกับระบบทรัพย์สินตามอำนาจรัฐที่เป็นการจัดการเชิงเดี่ยว ซึ่งสามารถเห็นได้อย่างชัดเจนในพื้นที่นาที่ชาวบ้านไม่มีการล้อมรั้ว โดยพื้นที่นามีเอกสารสิทธิ์ที่ปัจเจกบุคคลถือสิทธิ์อยู่ สามารถนำไปค้ำประกันการกู้ยืมเงินได้ ในขณะเดียวกัน ในพื้นที่นามีปัจเจกบุคคลอื่นๆ สามารถเข้าไปเก็บหาของที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติได้

2.2.3 ยุคการแย่งชิงทรัพยากร (ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ถึงปัจจุบัน)

โครงการก่อสร้างถนนรูดายเป็นวงแหวนรอบดอยสุเทพ จากอำเภอหางดงไปอำเภอสะเมิง และจากอำเภอแมริมไปบรรจบกันที่อำเภอสะเมิงในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ต่อต้นทศวรรษ 2530 ทำให้เกิดการบุกรุกของคนต่างถิ่นที่เริ่มทวีความรุนแรงขึ้น นอกจากนั้น การตัดไม้ทำลายป่าสามารถทำได้ง่ายขึ้น และการขยายพื้นที่ทำกินก็มากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งนับว่าเป็นยุคเริ่มต้นของการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยเฉพาะพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำ

โดยในระหว่าง พ.ศ. 2526 – 2534 กลุ่มทุนได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อทำธุรกิจรีสอร์ทและเก็งกำไรในเขตพื้นที่ตอนกลางและปลายลุ่มน้ำแม่ตาช้างเป็นจำนวนมาก ทำให้ในปัจจุบัน พื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำ มีรีสอร์ท บ้านพักตากอากาศ โรงแรม บ้านจัดสรร สวนเกษตรถึง 45 แห่ง และจะมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ (ดูตารางที่ 2.5, 2.6, 2.7) และพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำมีบ้านจัดสรร 21 แห่ง (ดูตารางที่ 2.8) พื้นที่เหล่านี้ส่วนใหญ่ปรับเปลี่ยนมาจากพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ทำให้พื้นที่นาลดลงเป็นจำนวนมากกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่เดิม

ตารางที่ 2.5 กลุ่มบ้านจัดสรรในพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

ชื่อบ้านจัดสรร	พื้นที่ (ไร่)	จำนวนหลัง	แหล่งน้ำที่ใช้
1. ไร่สวัสดิ์	50	-	น้ำแม่ฮะ
2. ม่อนม่วนใจ	-	-	น้ำแม่ฮะ
3. บ้านจัดสรรนภาดอย	12	9	น้ำแม่ฮะ
4. บ้านจัดสรรม่อนธารทอง	25	19	น้ำแม่ปาน, น้ำแม่ฮะ
5. โครงการบ้านโด่งหัวหิน	50	10	น้ำแม่ฮะ
6. โครงการปางยาง 2	70	26	น้ำแม่ฮะ
7. โครงการกฤษดานคร 22	30	-	น้ำแม่ตาช้าง

ตารางที่ 2.6 กลุ่มรีสอร์ทในพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำ

ชื่อรีสอร์ท	พื้นที่ (ไร่)	ห้องพัก (โรงแรม)	จำนวนบ้านพัก		สนามหญ้า	แหล่งน้ำที่ใช้
			หลัง	ห้อง		
1. สวนบัวรีสอร์ท	45	179	12	-	12	ฝายออบป่าหก
2. เบลวิลล่า	26	40	59	-	15	แม่ตาช้าง
3. บุหลันบุรี	-	-	6	-	-	แม่ตาช้าง
4. ม่อนเอี่ยมดอย	1	-	1	-	-	ฝาย ก.น.ช.
5. ม่อนเอี้ยงดอย	8	-	4	15	2	ฝาย ก.น.ช.
6. บ้านกลางดอยรีสอร์ท	22	-	-	25	-	ฝาย ก.น.ช.
7. ยอดดอยรีสอร์ท	7	-	7	8	2	ฝาย ก.น.ช.
8. ดอทองรีสอร์ท	27	-	4	12	5	ฝาย ก.น.ช.
9. กฤษดาบดอยรีสอร์ท	21	-	14	29	-	ฝายปู่ดื้อ
10. ห้วยน้ำล้อมรีสอร์ท	20	-	6	6	16	แม่ตาช้าง
11. ศูนย์อบรมไทยพาณิชย์	40	35	2	-	20	แม่ตาช้าง
12. อุทยานล้านนา	25	47	5	-	10	แม่ตาช้าง
13. บ้านลูกท้อ	8	-	3	7	1	

ตารางที่ 2.7 กลุ่มบ้านพักตากอากาศและสวนเกษตรในพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำ

ชื่อ	พื้นที่ (ไร่)	บ้านพัก (หลัง)	แหล่งน้ำ
1. บ้านปงวิลเลจ	20	3	ฝายวังจั่น
2. สวนคุณคะแนน	300		ฝายวังจั่น/น้ำบาดาล
3. โรงเรียนนานาชาติ	-	-	ฝายออบป่าหก
4. อุทยานบ้านดอย	-	1	แม่ตาช้าง
5. บ้านคุณอำนาจ	5	1	ฝาย ก.น.ช.
6. บ้านคุณนิยม	2	1	ฝาย ก.น.ช.
7. บ้านสวนหอมห้วย	3	2	แม่ตาช้าง
8. คุ่มภาภรณ์	-	1	ฝาย ก.น.ช.
9. บ้านคุณเฉลิม เรืองประวัติ	-	1	ฝาย ก.น.ช.
10. บ้านดอยริมธาร	4	1	แม่ตาช้าง
11. ร่มไม้สายธาร	-	-	แม่ตาช้าง
12. บ้านลูกท้อ	30	2	ฝาย ก.น.ช
13. ม่อนดาดฟ้า	40	-	แม่ตาช้าง
14. บ้านคุณเรืองวิทย์	2	1	ฝายวังหลวง
15. บ้านสวนโมลีนา	6	1	ฝายวังหลวง
16. โครงการห้วยผักไผ่			ห้วยผักไผ่
17. ดุจผืน	23	-	แม่ตาช้าง
18. สวนกุหลาบห้วยเขียด	3	3	ห้วยเขียด
19. คุ่มขุนดง	5	1	ห้วยปรอด
20. คุ่มชนพล	5	-	แม่ตาช้าง
21. สวนปาล์มคุณศิริพงษ์	10	6	แม่ตาช้าง
22. บ้านคุณจุฑา พัฒกุล	70	1	แม่ตาช้าง
23. บ้านสบายอารมณ์	2	1	แม่ตาช้าง
24. บ้านเรือนไท	4	4	แม่ตาช้าง
25. เวียงคำฟ้า	4	4	ห้วยแม่ตีดัด
26. สวนไพรวรรณ	70	2	ห้วยแม่ตีดัด

ตารางที่ 2.8 หมู่บ้านจัดสรรที่มีอยู่ในพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

ชื่อตำบล	ชื่อหมู่บ้านจัดสรร
ตำบลหนองควาย	1. หมู่บ้านกุลพันธ์วิว โครงการ 8 2. หมู่บ้านในฝัน โครงการ 2-3 3. หมู่บ้านพฤกษาดอยคำ 4. หมู่บ้านตาลฟ้า 5. หมู่บ้านเวียงพิงค์วิว 6. หมู่บ้านวิวสวย 7. หมู่บ้านคันทรี่ 8. หมู่บ้านโฮมอินปาร์ก 9. หมู่บ้านฟิวเจอร์แลนด์ 10. หมู่บ้านลานนาไฟน์เนอรี่โฮม
ตำบลบ้านแหวน	1. หมู่บ้านธารคง 2. หมู่บ้านธกฤตแลนด์ 3. หมู่บ้านบุษยา 4. หมู่บ้านโรลย์ลวิล 5. หมู่บ้านพรภักดิ์ 6. หมู่บ้านเติมสุข 7. หมู่บ้านคุ้มผญา 8. หมู่บ้านมัทนนา
ตำบลน้ำแพร่	1. หมู่บ้านภัทรปาร์คโฮม 2. หมู่บ้านมยุรีมน้ำ 3. หมู่บ้านหาดงปาร์ค

ผลที่ตามมาของการเข้ามาซื้อที่ดินในลุ่มน้ำแม่ตาช้างของกลุ่มทุนดังกล่าวข้างต้น คือ การสร้างรั้วล้อมรอบพื้นที่และไม่อนุญาตให้คนภายนอกเข้าออกพื้นที่ และมักมีป้ายปักอยู่ข้างหน้าประตูว่า “พื้นที่ส่วนบุคคล ห้ามเข้า” จากภาพปรากฏดังกล่าว นับเป็นการสะท้อนวิถีคิดของคนภายนอกที่ได้รับอิทธิพลการจัดการทรัพยากรสินหรือทรัพยากรแบบเชิงเดี่ยวที่ได้รับรองโดยรัฐ ซึ่งเป็นวิถีคิดที่แตกต่างกับคนท้องถิ่นที่เน้นการจัดการทรัพยากรแบบเชิงซ้อน โดยคนท้องถิ่นไม่ได้ห้ามคนภายนอกเข้าออกในพื้นที่ของตน แต่เมื่อคนภายนอกมาซื้อที่ดินและล้อมรั้วรอบพื้นที่ คนท้องถิ่นก็จะไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับ และเดือนลูกหลานไม่ให้ไปเก็บหาของที่ขึ้นตามธรรมชาติในพื้นที่ที่คนภายนอกซื้อไว้

ต่อมาในต้นปี พ.ศ. 2538 ได้เกิดสถานการณ์การรวมตัวกันครั้งใหญ่ของชุมชน ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง (โดยเฉพาะตอนปลายน้ำและกลางน้ำ) โดยในช่วงปี พ.ศ. 2536 - 2537 เกิดเหตุการณ์ขยะล้นเมืองเชียงใหม่ เป็นข่าวโด่งดังไปทั่ว เนื่องจากที่ทิ้งขยะถูกปิดลงประทันหัน ไม่สามารถหาที่ทิ้งรองรับได้ทัน จึงทำให้มีขยะตกค้างกองอยู่ในตัวเมืองเชียงใหม่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในตลาดสด ขยะส่งกลิ่นเน่าไปทั่ว และที่ทิ้งขยะบางแห่งมีหนอนเกิดขึ้น กว่าจะหาที่ทิ้งแห่งใหม่ได้ต้องใช้เวลานานนับเดือน จากนั้นมาจึงมีผู้คนพูดถึงระบบการจัดการขยะในแนวทางอื่นที่ไม่ใช่การฝังกลบ

การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค (กฟภ.) ซึ่งมีหน้าที่จัดการด้านไฟฟ้าให้กับประชาชนใน ส่วนภูมิภาค ได้เสนอโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้า โดยการนำขยะและลิกไนต์มาผสมกันเป็น เชื้อเพลิงเพื่อใช้เป็นพลังงานผลิตกระแสไฟฟ้าส่งเข้าระบบขายให้ประชาชน โดยได้รับการอนุมัติ จากคณะรัฐมนตรี และมีการเซ็นสัญญาฉบับกับบริษัทจากประเทศสวีเดน ในวงเงินโรงงานละ 1,500 ล้านบาท โดยที่ประชาชนในเขตอำเภอหางดง ซึ่งจะใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างไม่เคยรับรู้มาก่อน นอกจากนี้ยังมีโครงการจะก่อสร้างทั่วประเทศอีก 30-40 แห่ง รวมงบประมาณกว่า 4 หมื่น ล้านบาท โดยครั้งแรกได้ประกาศจะใช้ที่ดินเสื่อมโทรมในเขตตำบลน้ำแพร่ เป็นสถานที่ก่อสร้าง ชาวบ้านรับรู้เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2538 จึงเกิดมีการประท้วงต่อต้านครั้งแรก โดยมีการ ชุมนุมที่หน้าอำเภอหางดงหลายครั้ง จนในที่สุดได้ขอย้ายสถานที่ก่อสร้างเข้าไปอยู่ในเขต โครงการหลวงห้วยเสี้ยว ตำบลบ้านปง อำเภอหางดง แต่ก็ถูกชาวบ้านต่อต้านเช่นเดียวกัน ชาวบ้านได้สร้างกลุ่มพันธมิตรใน 6 ตำบลของอำเภอหางดง และได้มีการชุมนุมรวมพลังครั้ง ใหญ่ในเดือน กันยายน พ.ศ. 2538 มีคนมาร่วมกันมากกว่าหนึ่งหมื่นคน ซึ่งนับเป็นประวัติการ ของจังหวัดเชียงใหม่ที่มีการรวมตัวกันครั้งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่งเพื่อให้รัฐบาลยกเลิกโครงการ และ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย (นายเกียรติชัย ชัยชาวัฒน์) ในสมัยนั้นได้ลงมารับฟัง ข้อเรียกร้อง จนในที่สุดวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2538 คณะรัฐมนตรีโดย นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ได้มีมติให้ยกเลิกโครงการในเขตอำเภอหางดงให้ไปหาพื้นที่ก่อสร้างแห่งอื่นแทน จนกระทั่งปัจจุบัน โครงการดังกล่าวก็ไม่สามารถก่อสร้างได้เลยในประเทศไทย

จากการต่อสู้กรณีโรงไฟฟ้าขยะลิกไนต์ในเขตอำเภอหางดงในครั้งนั้นที่เป็นไป อย่างเข้มข้น ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่นี้ได้รับบทเรียนจากการต่อสู้ของในระดับรากหญ้า ซึ่งนับว่า เป็นต้นทุนของคนในลุ่มน้ำแม่ตาช้างที่มีประสบการณ์ในการรวมตัวสู้ในสิ่งที่ไม่เป็นธรรม นอกจากนั้น ในกระบวนการต่อสู้ ยังมีการพูดถึงปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่ง ทุกคนเห็นว่าเป็นหน้าที่ของคนในชุมชนที่จะต้องปกป้องและหวงแหนแผ่นดินเกิดของตัวเอง และทำให้มีการจัดตั้ง “คณะกรรมการประสานงานประชาชนเพื่อท้องถิ่น” (คปถ.) ขึ้นมาเพื่อการ เรียกร้องสิทธิของชุมชน และเมื่อมีวิกฤตเรื่องน้ำ คณะกรรมการ คปถ. บางส่วนได้เข้าไปมีส่วนร่วม ในการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่ตาช้างด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในประเด็นการจัดการทรัพยากรน้ำแล้ว คนภายนอกที่เข้ามาซื้อที่ดินในลุ่มน้ำแม่ตาช้างเห็นว่าทรัพยากรน้ำเป็นทรัพยากรที่เปิดเสรี ซึ่งต่างจากความคิดของคนท้องถิ่นที่มองว่าทรัพยากรน้ำเป็นทรัพยากรที่ทุกคนต้องแบ่งปันกันใช้น้ำ ไม่ใช่การใช้ในลักษณะ “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” จากแนวคิดที่ต่างกันเช่นนี้ ทำให้เกิดการแย่งชิงน้ำระหว่างคนภายนอกกับคนท้องถิ่น เพราะต่างฝ่ายต่างก็ต้องการน้ำใช้กันมากขึ้น

โดยในพื้นที่ตอนต้นลุ่มน้ำฯ นอกเหนือจากการใช้น้ำเพื่อปลูกไม้ผลบางชนิดแล้ว การท่องเที่ยวก็เริ่มเกิดขึ้นในบ้านดอยปุยตั้งแต่ พ.ศ. 2514 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นชาวบ้านมีความจำเป็นต้องจัดหาน้ำอุปโภคบริโภคเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมหมู่บ้านดอยปุย ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงมากที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ ในขณะที่พื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำฯ การจัดหา น้ำ นอกเหนือจากเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวแล้ว รีสอร์ทและบ้านพักตากอากาศยังต้องใช้น้ำสำหรับการหล่อเลี้ยงต้นไม้ ไม้ประดับ เพื่อตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวที่มาชมความงามของดอกไม้/ภูมิทัศน์ตามรีสอร์ทบนเส้นทางสายสะเมิงที่ห่างจากตัวเมืองเพียง 20 นาทีเท่านั้น ส่วนในพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำฯ ก็ประสบปัญหาที่ไม่ต่างจากพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำฯ เท่าไรนัก แม้ไม่ได้ถูกรุกด้วยรีสอร์ท แต่ที่ดินจำนวนมากถูกปรับเปลี่ยนจากการเกษตรไปสนองต่อการขยายตัวของเมือง พื้นที่นากลายเป็นบ้านจัดสรรมากกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่นาเดิม ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาใหม่ดังกล่าวข้างต้นเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดความต้องการใช้น้ำนับทวีคูณ และเป็นความต้องการที่เข้มข้นตลอดทั้งปีตลอดทั้งลำน้ำ

ในช่วงนี้ พื้นที่ดินจำนวนมากได้เปลี่ยนกรรมสิทธิ์ถือครองจากคนท้องถิ่นไปสู่มือของเจ้าของรีสอร์ท บ้านพักตากอากาศ หรือนายทุนจากภายนอก ทำให้ฝ่ายบางแห่งไม่ได้ถูกนำมาใช้ในภาคการเกษตรอีกต่อไป เช่น ฝ่ายปู่ตื้อ ฝ่ายโด่งห้วยแก้ว เป็นต้น เนื่องจากพื้นที่นาเปลี่ยนมือจากชาวนาไปเป็นของเจ้าของรีสอร์ท โดยที่รีสอร์ทได้ใช้น้ำจากฝ่ายเหล่านั้นเพื่อวัตถุประสงค์อื่นๆ จนมีคำกล่าวกันในกลุ่มชาวบ้านกันเองว่า “ซื้อนาแถมฝ่าย” ด้วยเหตุนี้ ฝ่ายต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นจึงไม่มีองค์กรชาวบ้านในการจัดการดูแลน้ำแต่อย่างใด ขณะที่ฝ่ายบางแห่ง เช่น ฝ่ายวังหลวง ยังคงมีชาวนา 3 รายที่ใช้น้ำจากฝ่ายแห่งนี้ นอกจากนั้น ฝ่ายแห่งนี้ได้ถูกนำไปใช้ในการทำน้ำประปาหมู่บ้าน ทำให้ฝ่ายวังหลวงยังไม่มีองค์กรชาวบ้านเข้ามาจัดการดูแลถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนหน้าที่ไปบ้างก็ตาม

กลุ่มผู้ใช้น้ำรายใหม่ดังกล่าวมาข้างต้นได้เข้ามาแย่งชิงน้ำกับกลุ่มผู้ใช้น้ำเดิม และกลุ่มผู้ใช้น้ำรายใหม่เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลเหนือชาวบ้าน ทำให้กลุ่มนี้ใช้น้ำตามความต้องการของตนเองเป็นหลัก มีการสร้างฝายกั้นน้ำ อ่างเก็บน้ำ ตลอดจนเปลี่ยนทิศทางการนำน้ำไปใช้ในพื้นที่ของตน นอกจากนั้น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ทำให้ลำเหมืองในลุ่มน้ำแม่ตาช้างบางแห่งบางช่วงถูกรุกล้ำด้วยตัวอาคาร และมีการถมที่ดินปิดกั้นลำเหมือง สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้ที่ยังคงเป็นเกษตรกรอยู่ประสบความยากลำบากในการนำน้ำเหมืองฝ่ายมาใช้ในการพื้นที่ของตน และส่งผลให้กลุ่มผู้ใช้น้ำตอนปลายลุ่มน้ำฯขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรและ

การอุปโภคบริโภคในช่วงฤดูแล้ง โดยเฉพาะในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคม ดังนั้น กลุ่มผู้ใช้น้ำรายใหม่นี้จึงเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ถูกมองและถูกกล่าวหาจากชาวบ้านว่า “เป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำมาก” ไม่มีความเอื้ออาทรและเอาเปรียบกลุ่มผู้ใช้น้ำด้วยอีก

นอกจากนั้น ระหว่าง พ.ศ. 2533 - 2540 เกิดวิกฤตการณ์ขาดแคลนน้ำในลุ่มน้ำแม่ตาช้างอย่างรุนแรง ในช่วงนี้ชาวบ้านในเขตตำบลบ้านโป่งได้รวมตัวกันและยกกำลังขึ้นไปตัดต้นลิ้นจี่บางส่วน และรื้อทำลายท่อส่งน้ำของคนบนดอย สร้างความเสียหายให้แก่คนบนดอยมาก และการเข้าไปรื้อทำลายของคนพื้นราบนั้น เกิดขึ้นเพราะมีความเข้าใจว่าคนบนพื้นที่สูงตัดไม้ทำลายป่า ประกอบกับหน่วยงานของรัฐที่รักษากฎหมายไม่สามารถปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้ พวกเขาต้องแก้ปัญหาความเดือดร้อนด้วยตนเอง

จากเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น ทำให้คนพื้นราบจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำขึ้นมาในปี พ.ศ. 2542 โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ การรักษาป่าและน้ำให้คงอยู่อย่างยั่งยืน มีป่าและน้ำใช้ตลอดไป กลุ่มอนุรักษ์นี้มีการดำเนินกิจกรรมเพื่อป้องกันการทำลายป่าต้นน้ำโดยการเดือนตรวจป่าต้นน้ำทุก 3 เดือน แต่การไปตรวจป่ามักจะทำลายท่อน้ำ ตัดต้นลิ้นจี่ และยึดรถไถของชาวม้ง ทำให้เกิดความไม่พอใจกันและกันระหว่างคนบนดอยกับคนพื้นราบ

อย่างไรก็ตาม ชาวม้งได้จัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ของตนมาก่อนหน้าเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้นแล้ว¹ ทั้งนี้เพราะแรงกดดันของกฎระเบียบอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ชาวม้งจึงดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์เพื่อต้องการให้สาธารณชนยอมรับการอาศัยอยู่ในเขตป่าของชาวม้ง โดยมีการตอบโต้เชิงสัญลักษณ์ด้วย ซึ่งเป็นการผสมผสานแนวคิดอนุรักษ์เชิงพัฒนาของกลุ่มคนรุ่นหนุ่มสาวกับแนวคิดอนุรักษ์เชิงวัฒนธรรมของกลุ่มผู้อาวุโส โดยเป็นการใช้พิธีกรรมตามความเชื่อทางจารีตประเพณีร่วมกับกิจกรรมอนุรักษ์ อย่างเช่น การทำแนวกันไฟ ชาวม้งมีการผลิตองค์ความรู้ใหม่ว่าด้วยการประกอบพิธีกรรม “เฟย เหยง” (Fev Yeem) เพื่อป้องกันอันตรายอันเกิดจากไฟป่า และเมื่อมีการปลูกป่าต้นน้ำ ชาวม้งก็มีการบังคับใช้กฎหมายบ้านเพื่อการจัดการป่าดงเชิงด้วย

นอกจากนั้น ในการดำเนินกิจกรรมใดที่มีหน่วยงานของรัฐมาเข้าร่วมด้วย ชาวม้งมักจะนำเอาอุดมการณ์อำนาจของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ความรู้ทางด้านพิธีกรรมไปปฏิบัติเพื่อการต่อรอง ทั้งนี้ ก็เพื่ออ้างสิทธิการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนท้องถิ่น โดย

¹ ชาวม้งดอยปุยได้พยายามตอบโต้ข้อกล่าวหาที่ว่าเป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่าและเป็นผู้ทำให้เกิดไฟป่าโดยการเริ่มทำแนวกันไฟในปี พ.ศ. 2529 และเริ่มมีกิจกรรมอนุรักษ์สัตว์ป่าในปี พ.ศ. 2536. และในปี พ.ศ. 2530 ชาวม้งบ้านผานกกกและบ้านแม่สาใหม่ ได้ยุติการขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ ตลอดจนการกำหนดป่าธรรมชาติที่เหลือเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ และการร่วมกันทำแนวกันไฟ ต่อมาในปี พ.ศ. 2531 ได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายม้งรักษาป่าดอยสุเทพ-ปุย และในปี พ.ศ. 2541 ได้ร่วมกันจัดทำโครงการแนวกันไฟปกป้องป่าภูฝางค์เพื่อทำแนวกันไฟให้ครอบคลุมพื้นที่ป่าบริเวณรอยต่อระหว่างหมู่บ้าน

ชุมชนมั่งนอกจากจะช่วงชิงการนิยามภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ทางการเมืองให้ตนเอง กลายเป็นชุมชนหมู่บ้านอนุรักษ์และหมู่บ้านท่องเที่ยวแล้ว ยังเป็นหมู่บ้านปลอดยาเสพติดอีกด้วย (ดูรายละเอียดใน อะภัย, 2546 และ ลีศึก, 2544)

อย่างไรก็ตาม การอ้างสิทธิชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่อนุรักษ์ของชุมชนมั่ง นอกจากจะมีการปฏิบัติการในพื้นที่ภายในชุมชนแล้ว ยังได้เคลื่อนไหวทางสังคมหลากหลายรูปแบบ ทั้งนี้ก็เพื่อยืนยันและนิยามความเป็นตัวตนให้กับชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ในนัยของการตอบโต้และปรับเปลี่ยนภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์และเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการต่อรองสิทธิในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนท้องถิ่น

ดังจะเห็นได้จากในช่วงปลาย พ.ศ. 2541 ได้มีการจัดประชุมขึ้นที่วัดบ้านพอน ตำบลหนองควาย โดยมีผู้ใช้น้ำทั้งกลุ่มต้นน้ำ กลุ่มกลางน้ำ และกลุ่มปลายน้ำเข้าร่วมประชุม และได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างขึ้น โดยมีตัวแทนทุกกลุ่มเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการฯ ซึ่งชาวมั่งในฐานะเป็นกลุ่มต้นน้ำก็ได้ส่งตัวแทนเข้าไปเป็นกรรมการด้วย วิธีการดังกล่าวช่วยผ่อนคลายสถานการณ์ความขัดแย้งที่ตึงเครียดลงได้ในระดับหนึ่ง หลังจากนั้นมาชาวบ้านก็เริ่มใช้วิธีการสันติ โดยการหันหน้ามาพูดคุยกันเมื่อเกิดปัญหา และพยายามร่างกติกาหรือข้อตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำ ทำให้ความขัดแย้งระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนพื้นราบสามารถแก้ไขปัญหาได้ระดับหนึ่ง ด้วยการเจรจาต่อรองเพื่อหมุนเวียนกันใช้น้ำในช่วงฤดูแล้ง โดยชาวมั่งจะปล่อยน้ำลงมาให้ตามระยะเวลาที่กำหนด เช่น 3 - 5 วัน แล้วแต่ว่าจะพอใช้หรือไม่ ถ้าไม่พอก็มาตกลงกันใหม่ได้

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น สิ่งที่ตามมา คือ กลุ่มผู้ใช้น้ำในรูปแบบธุรกิจ ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำรายใหม่ รายใหญ่ และทรงอิทธิพลนี้ ได้กลายเป็นกั้นชนให้กับชาวมั่งที่ถูกกล่าวหาเป็นผู้ทำลายต้นน้ำ โดยชาวมั่งชี้มาที่กลุ่มรีสอร์ทว่า “กลุ่มนี้ใช้น้ำมากเพียงไร แต่ละโรงแรมมีกี่ห้อง มีคนพักกี่คน ถ้านับการใช้น้ำของทุกโรงแรมและรีสอร์ทแล้ว ปริมาณการใช้น้ำน่าจะมากกว่าคนในตำบลทั้งหมดที่ใช้น้ำ” ประเด็นนี้ส่งผลให้การกล่าวหาว่าชาวมั่งเป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่าและเป็นผู้ใช้น้ำมากลดน้อยลงไปบ้าง

ต่อมา ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มรีสอร์ทเริ่มทวีความรุนแรงขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่กลุ่มปลายน้ำได้รวมตัวกันขึ้นไปเจรจาขอแบ่งน้ำจากกลุ่มรีสอร์ท เพื่อเปิดน้ำให้ไหลลงไปสู่พื้นที่ปลายน้ำ กลุ่มรีสอร์ทบางแห่งให้ความร่วมมือเฉพาะตอนที่ชาวบ้านยังอยู่ในพื้นที่ แต่เมื่อชาวบ้านกลับลงไป ก็สั่งลูกน้องให้ปิดน้ำ สิ่งนี้ทำให้ชาวบ้านต้องเดินทางไปควั่นละหลายครั้ง การกระทำดังกล่าวของกลุ่มรีสอร์ทได้สร้างความไม่พอใจให้กับชาวบ้าน และทำให้ชาวบ้านมองกลุ่มรีสอร์ทว่า “เป็นกลุ่มที่ไม่มีความเอื้ออาทรต่อผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำเดียวกัน” ไม่มีความจริงใจช่วยแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้าน เพราะกลุ่มรีสอร์ทไม่ได้เป็นผู้เดือดร้อน แต่ตรงกันข้าม กลุ่มรีสอร์ทเป็นผู้ที่ใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำอย่างเต็มที่ แต่กระนั้นกลุ่มรีสอร์ทต่างๆ ก็ออกมา

ชี้แจงว่าตนใช้น้ำมากก็จริง แต่ต้องเสียค่าไฟมาก เพราะต้องสูบน้ำไปเก็บไว้ที่บ่อพักน้ำก่อน และไม่ได้ใช้ฟุ่มเฟือย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 กลุ่มรีสอร์ทเริ่มตื่นตัวต่อกระบวนการแก้ไขปัญหของชุมชนที่พยายามสร้างการมีส่วนร่วม โดยการร่วมกันร่างข้อตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำที่สามารถจัดสรรและแบ่งปันน้ำได้อย่างเท่าเทียมและยุติธรรมระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยกลุ่มรีสอร์ทได้จัดประชุมและเชิญตัวแทนชุมชนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำมาร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลปัญหากัน กลุ่มรีสอร์ทได้เสนอแนวคิดในการแบ่งปันน้ำว่าจะขอใช้ตอนกลางคืน ส่วนตอนกลางวันจะปล่อยน้ำให้ชาวบ้านใช้อย่างเต็มที่ และต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2547 กลุ่มรีสอร์ทก็ได้ส่งรายชื่อของกรรมการที่เป็นตัวแทนของกลุ่มรีสอร์ทเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการฯ ด้วย ซึ่งนับได้ว่าเป็นผลสำเร็จในระดับหนึ่งของชุมชนท้องถิ่นที่สามารถกระตุ้นให้กลุ่มรีสอร์ทเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างมาตรการบริหารจัดการทรัพยากรในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มรีสอร์ทกับชาวบ้านยังหาข้อยุติไม่ได้ ความขัดแย้งระหว่างคนพื้นราบด้วยกันเองก็เกิดขึ้นในวันที่ 28 เมษายน 2544 โดยชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในตอนปลายลุ่มน้ำได้ยกพวกขึ้นไปรื้อทำลายฝายของหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 4 ตำบลบ้านโป่ง เนื่องจากชาวบ้านตอนปลายลุ่มน้ำต้องการน้ำเพื่อการเกษตร แต่ปริมาณน้ำที่ไหลไปมีน้อยและไม่เพียงพอกับความต้องการ ความขัดแย้งดังกล่าวข้างต้น คณะกรรมการลุ่มน้ำฯ พยายามจัดเวทีพูดคุยกันเพื่อแก้ไขปัญหานี้อยู่หลายครั้ง ปัจจุบันยังหาข้อสรุปไม่ได้ว่าจะทำอย่างไร แต่มีการจัดเวทีเจรจาต่อรองอยู่หลายครั้ง และมีข้อเสนอจากคณะกรรมการฯ ว่าให้ทำหนังสือถึงผู้ใหญ่บ้านและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านโป่ง หากตกลงกันไม่ได้ ให้ใช้กฎหมายบ้านเมืองจัดการ

ความพยายามจัดตั้งคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างในปี พ.ศ. 2541 เป็นความพยายามที่เกิดขึ้นภายใต้แนวคิดที่ต้องการผลักดันให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแก้ไขปัญหความขัดแย้งในระหว่างกลุ่มผู้ใช้น้ำ ความพยายามดังกล่าวข้างต้นนับเป็นการจัดองค์กรทางสังคมของชุมชน แม้ว่าในเบื้องต้นจะมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การแก้ไขความขัดแย้งในเรื่องการใช้น้ำให้เพียงพอกับความต้องการ แต่ในระยะหลัง องค์กรทางสังคมนี้ได้เล็งเห็นว่าการจัดการน้ำไม่ได้เป็นเรื่องของน้ำแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่สัมพันธ์กับการจัดการดิน น้ำ และป่าโดยรวม

นอกจากนี้ การจัดตั้งคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนของแต่ละหมู่บ้าน ตลอดจนตัวแทนของรีสอร์ท/ผู้ประกอบการบางแห่ง และตัวแทนจากองค์กรภาครัฐ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนได้ปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา กล่าวคือชุมชนไม่ได้มองน้ำโดยจำกัดอยู่เพียงแค่การใช้น้ำเพื่อการเกษตร แต่ยังมองการใช้น้ำเพื่อมิติ

อื่นๆ ร่วมอยู่ด้วย เช่น การใช้น้ำเพื่อการบริการ การใช้น้ำเพื่อหล่อเลี้ยงไม้ประดับเพื่อความสวยงาม และการการใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ปัจจุบัน ชุมชนท้องถิ่นนอกจากจะต้องจัดการแก้ไขปัญหาเรื่องความขาดแคลนน้ำให้แก่คนกลุ่มต่างๆ ที่ใช้น้ำร่วมกันในระดับลุ่มน้ำย่อยแล้ว ชุมชนท้องถิ่นยังเผชิญกับปัญหาการจัดการน้ำในระดับนโยบายอีกด้วย กล่าวคือ ในขณะนี้มีความหมายหลายฉบับที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำกำลังอยู่ระหว่างการยกร่างและปรับปรุงแก้ไข อยู่ อันได้แก่ ร่างกฎหมายทรัพยากรน้ำ, ร่างกฎหมายการชลประทาน, ร่างกฎหมายน้ำบาดาล, และร่างกฎหมายประกอบกิจการน้ำ ซึ่งสาระโดยรวมของกฎหมายเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงทิศทางการจัดการน้ำใน 2 ลักษณะ คือ 1.) การให้อำนาจอรัฐควบคุมการใช้น้ำ โดยการจัดตั้งองค์กรบริหารจัดการน้ำขึ้นมาใหม่ และเมื่อพิจารณาในร่างกฎหมายการชลประทานแล้ว นอกจากจะไม่เอื้อให้เกิดการกระจายอำนาจและไม่มีเงื่อนไขให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนแล้ว ยังเป็นร่างกฎหมายที่ไม่รองรับสิทธิดั้งเดิมของระบบการจัดการน้ำที่อยู่อีกด้วย และ 2.) การแปรรูปการจัดการน้ำ โดยเริ่มจากการกำหนดสิทธิในการใช้ของบุคคล และให้เป็นสิทธิที่สามารถแลกเปลี่ยนกันได้ ซึ่งจะกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้าง “ตลาดน้ำ” ขึ้นมาในอนาคต (ดูรายละเอียดใน มนตรีและพรทิพย์ (ก) และ (ข), 2546)

2.3 บทสรุป

ปัจจุบันพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้างมีกลุ่มคนอาศัยอยู่อย่างหลากหลาย และมีการประกอบอาชีพที่มีความหลากหลายด้วยเช่นกัน ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นแผนพัฒนาประเทศของภาครัฐก็ดี หรือการเข้ามาพัฒนาที่ดินของเอกชนก็ดี ตลอดจนการพัฒนาโดยชุมชนท้องถิ่นก็ดี ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางความคิดแบบ “ระบบทุนนิยมโลกาภิวัตน์” และสิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่น ที่พอสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

**ตารางที่ 2.9 สรุปการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง
พื้นที่ต้นน้ำ**

พ.ศ.	ประเด็น	ผลกระทบ
2509	โครงการหลวงเข้ามาส่งเสริมชาวบ้านด้านการเกษตร โดยแนะนำให้ปลูกพืชเศรษฐกิจแทนการปลูกพืชไร่ที่มีมาแต่เดิม เช่น	- เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นระบบการผลิตเพื่อการค้า - เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจาก

	ข้าวโพด มะเขือเทศ มันฝรั่ง ดอกไม้เมืองหนาว ห้อ และลิ้นจี่ เป็นต้น	การใช้ที่ดินขนาดเล็กเป็นการใช้ที่ดิน ขนาดใหญ่ - เกิดการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อขยายพื้นที่ เพาะปลูก - เกิดการใช้น้ำมากขึ้นตามระบบการ ผลิตที่เพิ่มขึ้น - เกิดปัญหาการทะเลาะกันระหว่างคน บนพื้นที่สูงกับคนพื้นราบ เพราะน้ำไม่ พอใช้
2514	รัฐเข้ามาส่งเสริมด้านการท่องเที่ยว	- คนจากท้องถิ่นอื่นเข้ามาอาศัยในพื้นที่ เพิ่มมากขึ้น - เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรม หรือวิถีชีวิตของคนบนพื้นที่สูง - การใช้น้ำเพิ่มมากขึ้นตามจำนวน นักท่องเที่ยว
2524	กรมป่าไม้ประกาศเขตอุทยาน แห่งชาติสุเทพ-ปุยทับพื้นที่ทำกิน ของชุมชนท้องถิ่น	- ชุมชนท้องถิ่นไม่มีความมั่นคงในการ อาศัยและทำกินในพื้นที่เกษตรกรรม - เกิดความขัดแย้งกันระหว่างเจ้าหน้าที่ รัฐกับชาวบ้าน
2520 - 2535	ชุมชนขยายพื้นที่สวนลิ้นจี่อย่าง ขนานใหญ่	- ป่าต้นน้ำถูกทำลายเพราะการขยาย พื้นที่การผลิตลิ้นจี่ - น้ำถูกนำมาใช้มากขึ้นขึ้นตามการ เพิ่มขึ้นของระบบการผลิต - เกิดปัญหาทะเลาะกันระหว่างคนบน พื้นที่สูงกับคนพื้นราบเพราะน้ำไม่พอใช้

พื้นที่ตอนกลาง

พ.ศ.	ประเด็น	ผลกระทบ
2490 - 2520	เอกชนเข้ามาส่งเสริมการปลูก ยาสูบหลังฤดูทำนา	- ชาวบ้านเริ่มหันเข้ามาสู่ระบบการ ผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น - เกิดการใช้น้ำเพื่อการเกษตรมากขึ้น ในช่วงฤดูแล้ง

		- ชาวบ้านที่ใช้น้ำแม่ตาช้างในตอนปลายขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง - เกิดการเจรจาแบ่งน้ำกันใช้ระหว่างชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตตอนกลางกับตอนปลายลุ่มน้ำในช่วงฤดูแล้ง
2506	เอกชนเข้ามาทำโรงโม่หิน 2 แห่ง เกิดการระเบิดภูเขาบริเวณหมู่ 4 ตำบลบ้านปง	- ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย - ป่าไม้ถูกทำลายเพราะชาวบ้านนำไม้มาทำฟืนเพื่อการผลิตปูนขาว
2515	โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) เข้าพัฒนาพื้นที่	- ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย - เพราะการเข้ามาปรับปรุงถนนจากทางเดินเท้าที่เป็นทางล่อเกวียนเป็นถนนดินลูกรัง
2522	โครงการหลวงเข้ามาแนะนำให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจแทนพืชดั้งเดิมที่เคยปลูก เช่น มะเขือเทศ กระเจี๊ยบ และมะละกอ เป็นต้น	- เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นระบบการผลิตเพื่อการค้า - เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินขนาดเล็กไปเป็นการใช้ที่ดินขนาดใหญ่ - เกิดการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อขยายพื้นที่การผลิต - เกิดการใช้น้ำมากขึ้นตามการผลิตที่เพิ่มขึ้น - เกิดการทะเลาะกันระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนพื้นราบ เพราะน้ำไม่พอใช้
2524	กรมป่าไม้ประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุยทับพื้นที่ทำกินของชุมชนท้องถิ่น	- ชุมชนท้องถิ่นไม่มีความมั่นคงในการอาศัยและใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรม - เกิดความขัดแย้งกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้าน - เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มทุนกับ

		ชุมชนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ - กรรมสิทธิ์ในที่ดินไม่ได้รับความเป็นธรรมของชุมชนท้องถิ่น - เกิดการจับจองและขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในเขตป่า
2525 - 2526	การพัฒนาของรัฐ โดยการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า เป็นต้น	- ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย โดยเฉพาะป่าไม้และสายน้ำ ด้วยการสร้างถนนสายทางดง-สะเมิง ผ่านพื้นที่ป่าไม้ ทำให้น้ำลดปริมาณลง
2522 - 2535	ชาวบ้านขยายพื้นที่สวนลื่นจ้อย่างขนานใหญ่	- ป่าไม้ถูกทำลายด้วยการขยายพื้นที่ทำสวนลื่นจี - การใช้น้ำเพิ่มขึ้นตามการเพิ่มขึ้นของระบบการผลิต - เกิดสารเคมีตกค้างในลำน้ำ
2526 – 2534	การเข้ามาของเอกชน (กลุ่มทุน) เพื่อกว่านซื้อที่ดินทำกินของชาวบ้านเพื่อประกอบธุรกิจและเก็งกำไร	- พื้นที่ทำกินของชุมชนท้องถิ่นลดลง - วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมเริ่มเปลี่ยนไป - ชาวบ้านเริ่มฟุ้งเฟ้อในเรื่องการซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก - ชาวบ้านขาดความรู้ในด้านสาธารณสุขจึงเกิดการติดเชื้อเอดส์ - พื้นที่บางแห่งไม่ได้ใช้ประโยชน์ปล่อยให้รกร้างว่างเปล่า - สายน้ำถูกครอบครอง โดยการอ้างสิทธิ์ในการซื้อที่ดินและน้ำที่ไหลผ่านที่ดิน
2528	ไฟฟ้าเริ่มเข้ามาในพื้นที่	- ชาวบ้านเริ่มฟุ้งเฟ้อในเรื่องการซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก - ความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมเริ่มสูญสลาย และเริ่มหันมาใช้วิถีชีวิตแบบคนเมือง
2528 – ปัจจุบัน	กลุ่มทุนเริ่มเข้ามาก่อสร้างรีสอร์ท บ้านจัดสรร บ้านพักตากอากาศ	- การใช้ประโยชน์จากที่ดินผิดวัตถุประสงค์

	โรงเรียนนานาชาติ และสวนเกษตร	- น้ำถูกครอบครอง โดยการอ้างสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดิน - เกิดการรุกราล้ำน้ำและล้นเหมืองสาธารณะด้วยการสร้างอาคาร - เกิดการสร้างสิ่งกีดขวางทางน้ำและเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำในลำน้ำ โดยสถานประกอบการบางแห่ง - เกิดน้ำเสียจากสถานประกอบการและชุมชนท้องถิ่น - เกิดการใช้น้ำที่ไม่เป็นธรรมต่อชุมชนท้องถิ่น โดยกลุ่มทุน - ป่าไม้ถูกทำลายด้วยการขยายพื้นที่เข้าไปในเขตป่าไม้ และชาวบ้านบางคนตัดไม้เพื่อแปรรูปขายตามความต้องการของนายทุน - วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมเปลี่ยนไปเป็นวิถีชีวิตแบบคนเมือง - น้ำในช่วงฤดูแล้งไม่พอใช้ในการเกษตร และบางครั้งเพื่อการอุปโภคบริโภคด้วย
--	------------------------------	--

พื้นที่ตอนปลาย

พ.ศ.	ประเด็น	ผลกระทบ
2490 - 2520	เอกชนเข้ามาส่งเสริมการปลูกยาสูบ	- ชาวบ้านหันเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้า - เกิดการใช้น้ำเพื่อการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง - เกิดการเจรจาต่อรองกันใช้น้ำระหว่างคนที่อาศัยในเขตตอนกลางกับตอนปลายน้ำ
2509 - 2516	กรมชลประทานได้เริ่มสร้างคลองชลประทานแม่แดง และสร้างพาด	- ชุมชนที่อาศัยอยู่ตอนเหนือคลองชลประทานฯ ไม่สามารถใช้น้ำ

	ผ่านพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง	ชลประทานได้ - ชุมชนที่อาศัยอยู่ตอนล่างคลอง ชลประทานฯ สามารถใช้น้ำ ชลประทานได้ ทำให้ไม่ค่อยให้ ความสำคัญกับน้ำแม่ตาช้าง
2523	น้ำในคลองชลประทานแม่แตงเกิด ความขาดแคลน	- เริ่มเกิดปัญหาการแย่งน้ำในชุมชนที่ สามารถใช้น้ำจากคลองชลประทานฯ
2524	กรมป่าไม้ประกาศเขตอุทยาน แห่งชาติออบขาน	- เกิดความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่กรม ป่าไม้ - บางครัวเรือนต้องอพยพจากเขต อุทยานฯ - หยุดการบุกรุกเขตป่า
2528	เริ่มเกิดเกิดปัญหาการขาดแคลน น้ำเพื่อการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง	- ชาวบ้านบางส่วนเริ่มลดพื้นที่ การเกษตรลง - เกิดการแย่งน้ำเข้านา - หลังเก็บเกี่ยวข้าว เริ่มหยุดปลูกถั่ว เหลือง เหลือแต่การปลูกถั่วลิสง เพราะใช้น้ำน้อยกว่า - เริ่มขายที่ให้ให้นายทุน - เริ่มเปลี่ยนไปทำงานรับจ้างแทนการ ทำงานเกษตรของตนเอง
2533 – 2544	เกิดวิกฤตการณ์ขาดแคลนนํ้าอย่าง หนัก และทุกชุมชนขายพื้นที่ทำกิน ให้นายทุน	- ชาวบ้านลดพื้นที่ทำการเกษตรลงไป เป็นอย่างมาก แก่ฝ่าย/แก่เหมืองเริ่ม ไม่มีผู้สืบทอด - ชาวบ้านบางคนไม่มีพื้นที่ทำ การเกษตร และบางคนเช่าที่ดินจาก นายทุน - ที่ดินรกร้างว่างเปล่า รอเก็งกำไร - ที่ดินบางแห่งถูกธนาคารยึด หรือติด NPL
2528 - ปัจจุบัน	บ้านจัดสรรขยายตัวอย่างต่อเนื่อง	- เกิดการถมดินทับหรือกันลำเหมือง ทำให้น้ำไม่สามารถไหลลงไปแปลงนา

		ดอนล่างได้ - ในฤดูฝน เกิดน้ำท่วม - นายทุนที่เข้ามาซื้อที่ดินบางคนเกิด ความขัดแย้งกับชาวบ้าน
--	--	--

สำหรับพลวัตของวิถีการผลิตกับการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำแม่ตาช้าง พอสรุปและแบ่งออกเป็น 3 ยุค ดังนี้ คือ

1. ยุคการจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณีท้องถิ่น (ก่อนทศวรรษ 2500) ในยุคนี้น ชุมชนท้องถิ่นทำการเกษตรเพื่อยังชีพ และมีการเก็บหาของป่าเพื่อใช้ภายในครัวเรือน และผลผลิตบางส่วนได้นำมาขายให้กับพ่อค้าในเมืองที่ไปรับซื้อถึงในหมู่บ้าน ในยุคนี้เป็นยุคที่ถึงแม้ว่ารัฐจะตรากฎหมายให้พื้นที่ดินที่ไม่มีใครถือครองตกเป็นทรัพย์สินของรัฐ และพื้นที่ดินที่มีการถือครองต้องมีการออกเอกสารสิทธิ์ที่รับรองโดยรัฐแล้วก็ตาม แต่รัฐก็ควบคุมไม่มีค่าและผลผลิตจากป่าบางอย่างเท่านั้น และปล่อยให้ประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ ทำให้การจัดการทรัพยากรในเขตชนบทยังใช้จารีตประเพณีท้องถิ่นในการจัดการอยู่ โดยมีความเชื่อเกี่ยวกับ “ผี” เป็นอุดมการณ์ในการจัดการทรัพยากร

2. ยุคการเปลี่ยนผ่านสู่การรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ (ระหว่างทศวรรษ 2500 - 2520) เป็นยุคที่ชุมชนท้องถิ่นเริ่มปลูกพืชเพื่อขายอย่างเข้มข้น และรัฐเริ่มเข้ามาควบคุมการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าโดยการแบ่งป่าออกเป็นประเภทต่างๆ และเริ่มส่งเจ้าหน้าที่ออกไปควบคุมการบังคับใช้ จากปรากฏการณ์ข้างต้น ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ที่ได้ค่อยๆ สะสมความรุนแรงเพิ่มขึ้นจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านไม่สามารถขยายพื้นที่ดินทำกินได้อีกต่อไป ประกอบกับการออกไปเก็บหาของป่าในพื้นที่อนุรักษ์ก็ไม่สามารถทำได้อีกแล้ว และป่าชุมชนที่ชาวบ้านเคยจัดการก็ได้ถูกรวมเป็นพื้นที่ป่าเป็นทรัพย์สินของรัฐ ซึ่งนับเป็นยุคที่รัฐดึงอำนาจการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนไปเป็นการจัดการโดยรัฐ แต่กระนั้นชุมชนก็ไม่ยอมรับการรวมศูนย์อำนาจดังกล่าว เพราะนับวันทรัพยากรธรรมชาติก็เริ่มเสื่อมโทรมลงไปทุกขณะ ดังนั้น ในช่วงปลายยุคนี้จึงเกิด “หน่ออ่อน” ของกลุ่มอนุรักษ์ ทั้งกลุ่มในเขตพื้นที่สูงและเขตพื้นที่ราบ

อย่างไรก็ตาม ในยุคนี้ การจัดการทรัพยากรน้ำ โดยเฉพาะน้ำเหมืองฝาย รัฐยังไม่ได้ดึงอำนาจการจัดการจากชุมชนท้องถิ่นไปทั้งหมด โดยชุมชนท้องถิ่นยังมีองค์กรเหมืองฝายบริหารจัดการอยู่ แต่อำนาจทางเทคโนโลยีการชลประทานนั้น ชุมชนท้องถิ่นต้องพึ่งพารัฐ นอกจากนั้นจากการปรับตัวขององค์กรเหมืองฝายที่ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน ทำให้คนท้องถิ่นยังคงสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดสรรน้ำอยู่ และนำหลักการของการจัดการทรัพย์สินร่วมของทรัพยากรน้ำเหมืองฝายไปประยุกต์ใช้กับการจัดการทรัพยากรน้ำในระดับลุ่มน้ำในยุคต่อมา

3. ยุคการแย่งชิงทรัพยากร (ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ถึงปัจจุบัน) เป็นยุคที่กลุ่มผู้ใช้น้ำในระดับลุ่มน้ำมีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาวนา กลุ่มชาวสวน กลุ่มคนบนพื้นที่สูง และกลุ่มสถานประกอบการ นอกจากนั้น แม้ว่าการจัดการทรัพยากรดินและป่าที่หน่วยงานของรัฐได้ค่อยๆ เพิ่มความเคร่งครัดของกฎเกณฑ์มากขึ้น แต่ก็สามารถบังคับใช้เฉพาะคนยากคนจนเท่านั้น ส่วนคนที่มีเงินและผู้มีอิทธิพลบางคนนั้น อำนาจอริยังยากที่จะจัดการอยู่ ทำให้พื้นที่ป่าบางส่วนกลายเป็นทรัพยากรที่เปิดเสรีให้คนมีเงินและผู้มีอิทธิพลเข้าไปจับจองและถือครองเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว และมักมีการปักป้ายประกาศว่า “ที่ส่วนบุคคล ห้ามเข้า” อันเป็นการแสดงนัยของการจัดการทรัพยากรเชิงเดี่ยวที่แตกต่างกับชาวบ้านที่แนวคิดในการจัดการทรัพยากรเชิงซ้อน

นอกจากนั้น ทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่เปิดเสรีเช่นกัน ได้ถูกแย่งชิงไปใช้โดยกลุ่มคนที่มีเงินที่เป็นผู้ใช้น้ำรายใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งนับเป็นยุคที่มีการแย่งชิงทรัพยากรน้ำโดยกลุ่มผู้ใช้น้ำกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่อย่างรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนบนพื้นที่สูงกับกลุ่มคนพื้นที่ราบ, กลุ่มสถานประกอบการกับกลุ่มชาวบ้าน, และกลุ่มชาวนากับกลุ่มชาวนา

เมื่อพิจารณาในประเด็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำแล้ว พอสรุปรูปแบบการใช้น้ำในพื้นที่ทั้ง 3 ส่วนของลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ได้ดังนี้ คือ

1. พื้นที่ตอนต้นน้ำ ชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตอนต้นน้ำใช้น้ำประปาเพื่อการอุปโภคบริโภค และมีรูปแบบการใช้น้ำเพื่อการเกษตร 3 รูปแบบ คือ

ก. การทำฝายเล็กๆ กันน้ำในลำห้วยด้วยคอนกรีตหรือก้อนหิน แล้วต่อท่อน้ำออกไปยังพื้นที่สวนผักหรือสวนลื่นจีและใช้น้ำโดยตรงจากท่อ

ข. การสร้างบ่อบักน้ำ โดยสร้างฝายตามรูปแบบ ก. แล้วต่อท่อน้ำไปยังบ่อบักน้ำขนาดเล็กที่อยู่ในสวน และต่อท่อน้ำออกจากบ่อบักน้ำหรือใช้สปริงเกอร์ในการให้น้ำลื่นจี

ค. การขุดบ่อบาดาลลื่นจี จะขุดกว้างประมาณ 100 เซนติเมตร ลึกประมาณ 30 เซนติเมตร (ตามความลาดชันของพื้นที่) เพื่อเป็นบ่อให้น้ำลื่นจีโดยการนำน้ำจากลำห้วยใส่ให้เต็มและทิ้งไว้ให้น้ำซึมลงดิน ทุก 7 วันจะเติมน้ำลงไป 1 ครั้ง รูปแบบนี้เป็นวิธีการใหม่ที่เริ่มทดลองใช้ในพื้นที่สวนลื่นจีของชุมชนบ้านผานกกกและบ้านดอยปุย

2. พื้นที่ตอนกลางน้ำ ชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตอนกลางน้ำจะใช้น้ำประปาและน้ำบ่อหรือน้ำบาดาลในการอุปโภคและบริโภคในชีวิตประจำวัน และบางส่วนเริ่มหันมาซื้อน้ำดื่มกันบ้างแล้ว เพราะน้ำประปา/น้ำบ่อ/น้ำบาดาลมีสารปนเปื้อนมากขึ้น ไม่เหมาะต่อการดื่มกิน นอกจากนั้นยังสามารถแบ่งการใช้น้ำออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ คือ

ก. การใช้น้ำเพื่อการเกษตร ชาวบ้านบางส่วนจะต่อน้ำจากลำน้ำแม่ตาช้างโดยตรงเข้าสวนลื่นจี บางคนใช้ระบบสปริงเกอร์ และบางคนจะขุดบ่อบักน้ำไว้ในสวน นอกจากนั้นชาวบ้านบางคนใช้ระบบเหมืองฝายเพื่อเพาะปลูกข้าวและสวนลื่นจีด้วย

ข. การใช้น้ำของสถานประกอบการ มีอยู่หลายลักษณะด้วยกัน คือ 1.) การสร้างฝายกั้นน้ำเล็กๆ บริเวณต้นน้ำ แล้วนำท่อไปต่อน้ำมาเก็บไว้ในบ่อพักน้ำ, 2.) การสร้างฝายกั้นลำน้ำแล้วสูบน้ำขึ้นมาเก็บไว้ในบ่อพักน้ำ, 3.) การใช้ลำเหมืองเก่าของชาวบ้านในการส่งน้ำเข้ามาใช้ในสถานประกอบการ, 4.) การใช้ลำเหมืองเก่าของชาวบ้านด้วยการต่อท่อจากลำเหมืองเข้าสู่บ่อพักน้ำ, 5.) การเปลี่ยนทิศทางการน้ำเดิมเพื่อให้น้ำไหลเข้าสู่พื้นที่ของตนเอง, และ 6.) การทำฝายกั้นน้ำเพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นในบริเวณสนามหญ้าและสวนไม้ดอกไม้ประดับ

3. พื้นที่ตอนปลายน้ำ ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณตอนปลายน้ำส่วนใหญ่จะใช้น้ำประปาที่สนับสนุนโดยกรมอนามัยเพื่อการอุปโภคและบริโภคในชีวิตประจำวัน แต่ชาวบ้านบางส่วนก็ยังใช้น้ำบ่อหรือน้ำเหมืองฝายในการอุปโภคบริโภคอยู่ นอกจากนั้น ชาวบ้านบางส่วนยังหันมาซื้อน้ำดื่มด้วย

ในพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำ โดยเฉพาะบริเวณที่อยู่ติดกับคลองชลประทานแม่แตง ได้กลายเป็นพื้นที่ที่มีบ้านจัดสรรผุดมาขึ้นอย่างหนาแน่นหลายโครงการ และปัจจุบันได้มีการสร้างถนนวงแหวนเรียบคลองชลประทานฯ ตัดผ่าน ทำให้นับวันหรือในที่สุดแล้วจะไม่มีพื้นที่นาเหลืออยู่ในพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำอีกเลย และกลายเป็นชุมชนเมืองไปในที่สุด

กลุ่มบ้านจัดสรรนี้ ส่วนมากจะใช้น้ำจากคลองชลประทานแม่แตงเป็นหลัก บางแห่งก็เจาะน้ำบาดาลเอง และบางแห่งจะปิดกั้นลำเหมืองเพื่อไม่ให้น้ำไหลผ่านพื้นที่จัดสรร เลยก่อให้เกิดความเดือดร้อนกับชาวนาที่ทำนาอยู่ตอนปลายน้ำ และชาวบ้านที่อยู่ติดกับลำเหมืองจะประสบปัญหาน้ำท่วมในกรณีที่น้ำไหลหลากมามาก ๆ หน้าที่อีกอย่างหนึ่งของลำเหมืองคือการระบายน้ำเวลาน้ำหลาก เมื่อถูกปิดกั้น น้ำก็จะไหลท่วมพื้นที่ที่อยู่ติดกับลำเหมืองที่ถูกปิดกั้นนั้น ปัญหานี้ก็ได้มีการเจรจากันระหว่างหัวหน้าเหมืองฝายกับเจ้าของผู้ประกอบการบ้านจัดสรรอยู่หลายครั้ง บางแห่งก็สามารถเจรจาข้อตกลงกันได้ แต่บางแห่งนั้นปัญหานี้ก็ยังคาราคาซังอยู่

ส่วนประเด็นเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากที่ดิน นอกเหนือจากการใช้ที่ดินเพื่อประกอบการรีสอร์ท, บ้านจัดสรร, บ้านตากอากาศ ที่ต้องใช้น้ำตลอดปีแล้ว การใช้ประโยชน์จากที่ดินเพื่อการเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง พอสรุปออกมาได้เป็น 3 รูปแบบ คือ

1. การเกษตรในพื้นที่นาเหมืองฝาย ในปัจจุบัน ชาวนาส่วนใหญ่จะปลูกพืช 2 ครั้งต่อปีในพื้นที่นาเหมืองฝาย โดยการปลูกครั้งแรกจะปลูกข้าวในฤดูฝน ระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงพฤศจิกายน และการปลูกครั้งที่สองจะปลูกถั่วเหลือง หรือถั่วลิสง ระหว่างเดือนธันวาคมถึงมีนาคม อย่างไรก็ตามเมื่อ 30 ปีก่อน ชาวนานิยมปลูกยาสูบกันมากในการปลูกพืชครั้งที่สอง แต่ก็เลิกปลูกมาได้เกือบ 20 ปีมาแล้ว เพราะโรงบ่มใบยาหยุดกิจการ

ช่วงก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่ตาช้างยังคงใช้พันธุ์ข้าวดั้งเดิมอยู่ โดยพันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกมีหลายพันธุ์ด้วยกัน เช่น แก้วดอ แก้วเมืองดีน ผานางหยวก ดอเหลือง ผาแดง กำฝาย และเหมยนอง เป็นต้น ชาวบ้านจะหว่านกล้าในเดือนมิถุนายน ปลูกเดือนกรกฎาคม และเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนธันวาคมถึงมกราคม ต่อมา ตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้น

มา ชาวบ้านได้หันไปใช้พันธุ์ข้าวสมัยใหม่แทนพันธุ์ข้าวดั้งเดิม เช่น เหนียวสันป่าตอง กข.6 กข.7 เป็นต้น ทำให้ในปัจจุบัน ชาวบ้านจะเริ่มหว่านกล้าเดือนกรกฎาคม ปลูกเดือนสิงหาคม และเก็บเกี่ยวในเดือนพฤศจิกายน

2. การเกษตรในพื้นที่ดอน/เชิงเขา ในอดีตชาวบ้านปลูกข้าวไร่ในฤดูฝนในเขตพื้นที่ ดอน/เชิงเขาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ดอนกลางลุ่มน้ำ ทั้งนี้เนื่องจากผลผลิต ข้าวที่ได้จากพื้นที่นั้นมีไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี แต่ในปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนมากได้หัน ไปปลูกถั่วลิสงหรือทำสวนผลไม้ในเขตพื้นที่ดังกล่าว เพราะถูกจำกัดพื้นที่โดยรัฐประกาศเขตป่า สงวนและอุทยานแห่งชาติในพื้นที่ที่เคยทำไร่ตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา “ชาโยเต้”¹ ได้กลายเป็นพืชที่นิยมปลูก เพื่อการค้ากันมากในเขตพื้นที่ดอน/เชิงเขา และชาโยเต้นั้น เมื่อปลูกแล้วสามารถเก็บยอดอ่อน ขายได้ถึง 2 – 3 ปี แต่เป็นพืชที่ต้องการน้ำมาก ต้องให้น้ำทุกวันเพื่อให้ยอดอ่อนเจริญเติบโตได้ ดี

3. การเกษตรในพื้นที่สูง/ด้นน้ำ เริ่มมีการทำไร่โดยชาวม้งตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา และใน พ.ศ. 2509 โครงการหลวง/เกษตรที่สูงได้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการปลูก พืชเชิงเดี่ยว เช่น ท้อ ลิ้นจี่ ข้าวโพด แครอท และไม้ดอกเมืองหนาว เป็นต้น แต่ต่อมาใน พ.ศ. 2515 ชาวม้งได้เริ่มหันไปปลูกลิ้นจี่อย่างจริงจัง และมีอัตราการขยายพื้นที่เพาะปลูกสูงมาก และ ในช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ชาวบ้านได้ใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตอย่างเข้มข้น

การทำสวนลิ้นจี่ โดยเฉพาะในช่วงแรกของการติดดอกออกผล จะต้องใช้น้ำมาก มิฉะนั้น แล้วจะได้ผลผลิตน้อย ผลจะเล็กและไม่สวย และขายไม่ได้ราคา นอกจากนั้น ช่วงการออกดอก และติดผล ประมาณเดือนมกราคมถึงเมษายน เป็นช่วงที่ต้นลิ้นจี่ต้องการน้ำมาก และช่วงเวลา ดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่คนพื้นราบต้องการน้ำในการเพาะปลูกถั่วเหลืองและถั่วลิสงในเขตพื้นที่ ดอนกลางและดอนปลายลุ่มน้ำ

ในระยะแรกของการปลูกลิ้นจี่ (ประมาณ 1 – 4 ปี) ชาวบ้านจะปลูกข้าวไร่ ผักกาดขาว แครอท มันฝรั่ง ข้าวโพด และพืชอื่นๆ แซมในพืชที่สวนลิ้นจี่ตลอดปี เมื่อลิ้นจี่โตพอที่จะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ (ประมาณปีที่ 5 ของการเพาะปลูก) ชาวบ้านจะหยุดปลูกพืชแซม เพราะพืชที่ ปลูกแซมจะไม่สามารถเจริญเติบโตได้ดี เพราะไม่ได้รับแสงแดด ถึงตอนนี้ ชาวบ้านก็จะย้าย พื้นที่เพาะปลูกพืชเหล่านี้ไปปลูกยังพื้นที่อื่น

¹ ชาโยเต้ เป็นพืชไม้เลื้อย มีชื่อเรียกหลายชื่อด้วยกัน โดยคนท้องถิ่นเรียกว่า “บะเชือเครือ” หรือ “บะฟักแมว” ชาโยเต้ เข้าใจว่าเป็นภาษาญี่ปุ่นที่ใช้เป็นชื่อเพื่อการค้า โดยคนท้องถิ่นนิยมกินผล ส่วนการผลิตเพื่อขายนั้น จะเด็ดยอดอ่อนขาย

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบัน ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ต้นน้ำแม่ตาช้างได้หยุดการขยายพื้นที่เพื่อการเกษตรลง และพื้นที่เพื่อการเกษตรส่วนมากจะเป็นสวนลื่นจี ส่วนพื้นที่ที่เหลือ นอกนั้นชาวบ้านจะปลูกพืชเศรษฐกิจอายุสั้นที่มีการใช้พื้นที่ดินอย่างต่อเนื่องและเข้มข้น

บทที่ 3

กรณีศึกษา 3 หมู่บ้านในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

กรณีศึกษา 3 หมู่บ้านในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง เป็นการศึกษาทำความเข้าใจลักษณะทางกายภาพ-เศรษฐกิจ-ชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันไปของหมู่บ้านใน 3 เขตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง คือ เขตตอนต้นน้ำ, กลางน้ำ, และปลายน้ำ การศึกษาได้แยกแยะให้เห็นถึงความแตกต่างทางเศรษฐกิจ-สังคมของแต่ละชุมชนหมู่บ้าน ตลอดจนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรน้ำ ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของประเทศ ที่นับวันโลกาภิวัตน์จะทำให้สังคมชนบทมี “ความเป็นเมือง” มากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดความหลากหลายของอาชีพของคนท้องถิ่นในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จึงส่งผลให้ชุมชนในลุ่มน้ำแม่ตาช้างเกิดความขัดแย้งกันในเรื่องของการแบ่งปัน และการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรน้ำ มากเพิ่มขึ้นตามไปด้วย

3.1 กรณีศึกษาหมู่บ้านตอนต้นน้ำ: บ้านผานกกก

พื้นที่ตอนต้นน้ำแม่ตาช้างเป็นพื้นที่ที่เป็นภูเขาและมีความลาดชัน และอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย มีหมู่บ้านชาวมัง 3 หมู่บ้านตั้งบ้านเรือนอยู่บนสันปันน้ำของลุ่มน้ำสาขาย่อยของลุ่มน้ำปิง (แม่ตาช้าง, แม่สา) และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจากลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ประกอบด้วยบ้านดอยปุย, บ้านแม่สาใหม่, และบ้านผานกกก ประชากรรวมทั้งหมด 3,450 คน, 603 ครัวเรือน

ก. ความเป็นมาของหมู่บ้าน

การย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์มังมาตั้งอยู่ในเขตดอยสุเทพ-ปุย เริ่มปรากฏขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492 โดยมีคนประมาณ 2 – 3 ครัวเรือนอพยพมาอาศัยอยู่ก่อน ต่อมาก็ได้เริ่มมีการทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันเพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ. 2497 โดยมีการกระจายกันไปอาศัยอยู่ตามแนวเขาต่างๆ ซึ่งการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านมักอยู่บนพื้นฐานของการดำรงชีพแบบเกษตรกรรม กล่าวคือ พื้นที่ไหนทำการเกษตรได้ ก็มักจะตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้

ปัจจุบัน หมู่บ้านมังดอยปุย ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของตำบลสุเทพ อำเภอเมือง และอีกสองหมู่บ้านอยู่ในเขตการปกครองของตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ คือ หมู่บ้านผานกกก และหมู่บ้านแม่สาใหม่

กลุ่มชาติพันธุ์มังทั้ง 3 หมู่บ้าน ในอดีตมีอาชีพหลัก คือ การเกษตร ทำให้ชาวมังเข้าไปผูกพันกับการใช้น้ำจากน้ำแม่ตาช้าง และชาวมังจะใช้น้ำจากลำห้วยสายหลักๆ 2 สาย คือ น้ำแม่ปาน และน้ำแม่นาไทร ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาหลักของลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

ลักษณะของพื้นที่ทางกายภาพของทั้ง 3 หมู่บ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นภูเขาสูงและที่ลาดชัน มีป่าไม้มาก ไม่มีที่ราบ เป็นพื้นที่ของต้นกำเนิดของสายน้ำแม่ตาช้าง แม่สา และห้วยแก้ว จากลักษณะของพื้นที่ที่เป็นป่าต้นน้ำจึงมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ประกอบด้วยไม้นานาพันธุ์ ที่ซึ่งทำให้บริเวณต้นน้ำมีความชุ่มชื้นและก่อให้เกิดตาน้ำและบ่อน้ำซึมบ่อน้ำซับจำนวนมากที่เป็นส่วนสำคัญในการหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในบริเวณนั้น ทั้งในการยังชีพจากภาคเกษตรกรรมและการอุปโภคบริโภคได้อย่างอุดมสมบูรณ์ตลอดปี

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2508 กระทรวงมหาดไทยเกิดความคิดการเปลี่ยนแปลงเขตการปกครองของหมู่บ้านม้งที่อาศัยอยู่บนดอยสุเทพ-ปุย โดยใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์เข้ามาเป็นตัวแบ่ง (แบ่งตามแนวสันปันน้ำ) จึงทำให้เกิดการแบ่งแยกทางความคิดระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยกันเอง และทำให้เกิดกระแสให้มีการแบ่งเขตการปกครองให้ชัดเจน ทั้งจากเจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้านด้วยกันเอง โดยหมู่บ้านม้งดอยปุย เดิมเคยอยู่ในการปกครองของตำบลบ้านโป่ง อำเภอหางดง แต่ต่อมาได้มีการย้ายเขตให้ไปอยู่ในการปกครองของตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และหมู่บ้านปางขมุได้สลายตัวไปอาศัยอยู่ในชุมชนม้งที่อยู่ใกล้เคียง

สำหรับการตั้งถิ่นฐานของชาวม้งบ้านผานกกก เริ่มจากการที่ชาวบ้านบางส่วนจากหมู่บ้านปางขมุ และบางส่วนจากหมู่บ้านดอยปุย ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเรือนและจับจองที่ดินทำกินในพื้นที่บ้านผานกกกปัจจุบัน โดยในช่วงแรกกลุ่มตระกูลแซ่อย่าง แซ่เผ่า และแซ่ซัง เข้ามาจับจองพื้นที่ก่อน และพืชที่ปลูกในช่วงแรกจะเป็นการปลูกฝิ่นและข้าวไร่ และหมู่บ้านเริ่มเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในปี พ.ศ. 2510 เพราะกลุ่มชาติพันธุ์ม้งจากบ้านปางขมุได้ทยอยมาอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นมากขึ้น

เงื่อนไขของการย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง โดยการมาสร้างหมู่บ้านใหม่ในนาม “บ้านผานกกก” มีอยู่หลายเงื่อนไขด้วยกัน เงื่อนไขที่หนึ่ง คือ ระยะทางในการเดินทางไปทำการเกษตรสั้นลง โดยจากการที่รุ่นปู่ย่าตายายและพ่อแม่เข้ามาตากถางถางพื้นที่ดินเพื่อทำการเกษตรก่อนแล้ว และพื้นที่ดินทำกินอยู่ห่างจากหมู่บ้านเดิม (ปางขมุ) ประมาณ 7 กิโลเมตร แต่ถ้าย้ายมาอยู่หมู่บ้านใหม่(ผานกกก) พื้นที่ดินทำกินจะอยู่ห่างเพียง 3 กิโลเมตรเท่านั้น ซึ่งนับเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านบางส่วนย้ายมาอยู่หมู่บ้านผานกกกเพิ่มขึ้นและตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรมาจนถึงทุกวันนี้ เงื่อนไขที่สอง การจัดการแบ่งเขตปกครองใหม่ ทำให้ชาวบ้านปางขมุที่เคยอยู่ในเขตหางดงตามพื้นที่ทางกายภาพ แต่ชาวบ้านปางขมุมีสำเนาทะเบียนบ้านอยู่ในเขตตำบลโป่งแยง อำเภอแมริม ดังนั้นเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านปางขมุต้องย้ายมาอยู่หมู่บ้านตั้งใหม่ คือ **“หมู่บ้านผานกกก”** และอาศัยอยู่มาจนถึงปัจจุบันนี้

ข. ลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านผานกกกตั้งอยู่ในด้านทิศเหนือของลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จดเทือกเขาผาดำ-ผาลาด และตั้งอยู่ในตำบลโป่งแยง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 1,100 เมตร หมู่บ้านผานกกกอยู่ห่างจากอำเภอแมริมไปทางทิศตะวันตกประมาณ 20 กิโลเมตร และห่างจากเมืองเชียงใหม่ประมาณ 28 กิโลเมตร ในเส้นทางแมริม-สะเมิง (วราพรรณ วิรุทธ์ศรี, 2531: 7)

ค. ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ

ปัจจุบัน หมู่บ้านผานกกกมีครัวเรือน 63 ครัวเรือน ประกอบด้วยผู้หญิง 202 คน และผู้ชาย 200 คน รวมทั้งหมด 402 คน โดยประชากรเกือบครึ่งหนึ่งอยู่ในวัยแรงงาน ส่วนอีกครึ่งหนึ่งเป็นประชากรในวัยศึกษาเล่าเรียน และประชากรร้อยละ 60 ยังทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก (ดูตาราง 3.1 และ 3.2)

หมู่บ้านผานกกกยังมีความหลากหลายทั้งเชื้อชาติและชน รวมทั้งมาจากจังหวัดและประเทศที่แตกต่างกันด้วย โดยชาวบ้านจะมาจากหลายพื้นที่ตามอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ เช่น ป่อแก้ว อำเภอสะเมิง, และจังหวัดต่าง ๆ ของภาคเหนือ เช่น แม่ฮ่องสอน และบางรายย้ายมาจากต่างประเทศ เช่น จีน เป็นต้น โดยผู้นำหมู่บ้านผานกกกได้เล่าให้ฟังว่า “ก่อนจะไปอยู่หมู่บ้านปางขมุ รุ่นปู่ย่าตายายย้ายมาจากป่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ บ้างก็มาจากจังหวัดแม่ฮ่องสอน และบางรายมาจากประเทศจีน ผ่านประเทศลาว และพำนักอยู่ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนก่อนจึงเข้ามากระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่”

การบอกเล่าของผู้นำหมู่บ้านได้สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของแหล่งที่มา ก่อนที่จะมาสร้างหมู่บ้านอยู่ร่วมกันในหมู่บ้านผานกกก แต่สิ่งที่กล่าวมานั้นเป็นการสะท้อนถึงความแตกต่างของการย้ายถิ่นฐานจากถิ่นต่าง ๆ เท่านั้น แต่สิ่งที่เหมือนกันคือ ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน คือ “กลุ่มชาติพันธุ์ขมุ”

ตารางที่ 3.1 แสดงช่วงอายุของประชากรบ้านผานกกก

ช่วงอายุ (ปี)	จำนวนคน
0 – 18	201
19 – 60	186
60 ขึ้นไป	15
รวม	402

ตารางที่ 3.2 แสดงอาชีพของชาวบ้านผานกก

อาชีพ	จำนวนคน
1. เกษตรกรรม	150
2. ค้าขาย	18
3. ครูสอนศาสนา	2
4. รับราชการ	2
5. แม่บ้าน	2
6. รับจ้าง	16
7. นักการเมืองท้องถิ่น	2

เมื่อพิจารณาถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดินของบ้านผานกกแล้ว พบว่าขนาดพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยของชุมชนบ้านผานกกมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก เพราะจะสร้างอยู่ติดกันเป็นกระจุก และมีพื้นที่การเกษตรล้อมรอบหมู่บ้าน โดยทำการเกษตรแบบใช้น้ำประปาภูเขาในพื้นที่ลุ่มน้ำแมดาข้างถึง 365 ไร่ และในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สา 108 ไร่ และทำการเกษตรแบบใช้น้ำฝนประมาณ 165 ไร่ (ดูแผนที่ 3.1 และตาราง 3.3, 3.4, 3.5, และ 3.6) แต่พื้นที่การเกษตรนั้นชาวบ้านไม่มีเอกสารสิทธิ์ เนื่องจากอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย แต่ชาวบ้านก็มีระบบกรรมสิทธิ์ในแบบที่เรียกว่า “สิทธิในการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร” ที่ซึ่งเป็นการจัดการเชิงซ้อนตามจารีตประเพณี

นอกจากนั้น ชาวบ้านผานกกยังไปเช่าพื้นที่นาของคนที่นาจนถึง 35 ราย รวมพื้นที่นาที่เช่าทั้งสิ้น 95 ไร่ การที่ชาวบ้านผานกกออกไปเช่าที่นาในพื้นที่นาอื่นนั้น เนื่องจากว่าผลผลิตจากการทำข้าวไร่ได้ไม่มาก เพราะถูกห้ามไม่ให้หมุนเวียนพื้นที่ทำไร่ ทำให้การปลูกข้าวในพื้นที่เดิมได้ผลผลิตน้อยลง ประกอบกับค่าเช่าที่นาในพื้นที่นาอื่นก็ถูกลงไปเป็นอย่างมากด้วย โดยพื้นที่นาที่เช่าส่วนมากจะเป็นพื้นที่ที่ใช้น้ำจากคลองชลประทานแม่แดง และมีคนไปซื้อที่นาที่อำเภอสันป่าตอง 1 ราย จำนวน 4 ไร่ นอกจากนี้ยังมีผู้ซื้อข้าวจากตลาดในเมืองมาบริโภคถึง 27 รายด้วยกัน

ตารางที่ 3.3 แสดงขนาดพื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนบ้านผานกก

ขนาดพื้นที่ (ตารางวา)	จำนวนครัวเรือน
0 – 50	10
51 – 100	26
151 – 200	10
201 – 300	5
มากกว่า 400	7
ไม่มีข้อมูลที่อยู่	2

ตารางที่ 3.4 แสดงการทำการเกษตรของชาวบ้านผานกกในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

ชื่อพืชและลำห้วย	ขนาดพื้นที่ (ไร่)	จำนวนแปลง
<u>1.การปลูกลิ้นจี่</u>		
ห้วยมะไฟ	50	7
ห้วยเฮี้ย	96	10
ห้วยดินดก	61.2	19
ห้วยปืบอาย	68.2	17
ห้วยแน่นาไทร	64	20
ห้วยงู	6	1
<u>2. การปลูกส้ม</u>		
ห้วยมะไฟ	2	1
<u>3- การปลูกพืชไร่</u>		
ห้วยดินดกและห้วยปืบอาย	17.3	6
รวม	365.3	81

ตารางที่ 3.5 แสดงการทำการเกษตรของชาวบ้านผานกกในลุ่มน้ำแม่สา

ชื่อลำห้วย	ขนาดพื้นที่ (ไร่)	จำนวนแปลง
ห้วยน้ำม่วงช้าง	16	5
ห้วยน้ำผาปู	9.3	4
ห้วยน้ำบุปผา	13	3
ห้วยน้ำขุนเตือ	13	4
ห้วยหก	10	2
ห้วยไถลบ้าน	37	6
น้ำแม่สา	10	1
รวม	108.3	25

ตารางที่ 3.6 แสดงการทำการเกษตรแบบใช้น้ำฝนหรือปล่อยตามธรรมชาติ

ชนิดพืช	ขนาดพื้นที่ (ไร่)
ลิ้นจี่	63.1
ข้าวโพด	12
ผัก	64.1
กาแฟ	3
กล้วย	8.3
มะม่วง	12
มะเขือเครือ	1.1
รวม	164.2

นอกจากนั้น ชาวม้งที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านผานกกกยังแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อย 2 กลุ่ม คือ กลุ่มม้งขาวและกลุ่มม้งลาย โดยจะมีความแตกต่างทางการแต่งกายและการทำอาหาร

กลุ่มม้งขาว ในการแต่งตัวนั้น ผู้ชายจะใส่กางเกง “สะตอ” คล้ายคนเมือง และผู้หญิงจะใส่กระโปรงขาว ส่วนการทำอาหาร สังเกตได้จากเตาไฟ ม้งขาวจะมีสองเตา ซึ่งจะวางใกล้กันหรือติดกัน เตาหนึ่งจะเอาไว้ใช้ทำอาหารสำหรับคนภายในบ้าน ส่วนอีกเตาหนึ่งจะเอาไว้ใช้สำหรับทำอาหารให้สัตว์ที่เลี้ยงไว้ เช่น หมู ไก่ เป็นต้น

กลุ่มม้งลาย ด้านการแต่งตัว ผู้ชายจะใส่กางเกงสีดำเป๋ายาว และผู้หญิงจะใส่กระโปรงสีดำ ส่วนการทำอาหาร ม้งลายจะมีการตั้งเตาไฟให้ห่างกัน โดยแยกจากกันคนละมุม คือ เตาสำหรับคนและเตาสำหรับสัตว์เลี้ยง

ความแตกต่างภายในกลุ่มชาติพันธุ์ม้งนั้น ในส่วนรายละเอียดของการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ จะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสายตระกูลและแซ่ และแม้ว่าจะเป็นแซ่เดียวกัน แต่จะมีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษที่แตกต่างกันไปตามสายสัมพันธ์ของความสนิทและไม่สนิททางเครือญาติ เพราะมีการนับถือผีบรรพบุรุษที่แตกต่างกันไป

แต่ความแตกต่างที่เกิดจากการนับถือผีบรรพบุรุษ การแต่งตัว และการดำรงชีพ ที่มีอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ม้งนั้น ไม่ใช่เป็นอุปสรรคมากนัก เนื่องจากสิ่งที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ม้งสามารถรวมกันและรู้สึกเป็นหนึ่งได้ และเป็นพื้นที่หนึ่งในการสร้างตัวตนให้กับตนเองได้มาจนถึงปัจจุบันนี้ คือ ความรู้สึกเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ม้งนั่นเอง โดยการสร้างตัวตนจะสร้างผ่านวัฒนธรรมประเพณีที่มีประจำทุกปี คือ **“ปีใหม่ม้ง”** ซึ่งจะมีการจัดขึ้นในช่วงสิ้นเดือนธันวาคมของทุกปี และจะมีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ตลอดจนการจัดกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ที่แสดงความเป็นม้งออกมา เช่น การแต่งตัว การรำ การเล่นล้อเลื่อน และอาหารที่จัดในวันงานปีใหม่ม้ง เป็นต้น

การจัดงานปีใหม่มั้้นนั้น จะเริ่มจัดในแต่ละหมู่บ้านเพื่อสร้างความสัมพันธ์ของผู้คนภายในหมู่บ้านก่อน และหลังจากนั้นจะมีการนัดหมายกับต่างหมู่บ้านให้มาจัดงานปีใหม่มั้้นร่วมกัน ซึ่งเป็นอีกเวทีหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านและเครือข่ายของกลุ่มชาติพันธุ์มั้้นด้วยกันเองในจังหวัดเชียงใหม่ โดยการจัดปีใหม่มั้้นที่ผ่านมา หมู่บ้านผานกกกจัดขึ้นในวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2546 และจัดปีใหม่มั้้นรวมทุกหมู่บ้านในวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ.2546 ที่บ้านดอยปุย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

การจัดประเพณีปีใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์มั้้นได้มีการสืบทอดกันมาตลอด และได้สร้างความสัมพันธ์ให้กับกลุ่มได้มีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน และต่อมาได้เกิดการแพร่หลายไปในพื้นที่สาธารณะต่าง ๆ โดยผ่านการสร้างตัวตนในพื้นที่สื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เวทีเสวนา พื้นที่ทางวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ และหน่วยงานราชการ ฯลฯ

ในอดีตที่ผ่านมา กลุ่มชาวมั้้นที่อาศัยอยู่บริเวณดอยสุเทพ-ปุย ถูกตีตราว่า “เป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่า” ทำให้พวกเขาพยายามสร้างพื้นที่ให้กับตนเองโดยการเข้าร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่มต่างๆ เพื่ออธิบายตนเองว่า “เป็นผู้รักษาไม่ใช่ผู้ทำลาย” และ “เป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาประเทศที่สร้างรายได้ด้วยเช่นกัน” โดยการยอมเข้าไปผูกไว้กับนโยบายการท่องเที่ยวของรัฐบาล เช่น ชาวบ้านม้งดอยปุย และชาวบ้านผานกกก ที่ได้กลายเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว และชาวบ้านบางส่วนได้หันไปประกอบอาชีพค้าขาย โดยขายสินค้าจำพวกผ้ามั้้น, ผ้าพื้นเมือง, ของชำ, และของที่ระลึกที่ทำมาจากกลุ่มตนเอง เป็นต้น ปัจจุบันชาวบ้านต้องการทำหมู่บ้านให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงนิเวศพร้อมกันไปด้วย โดยการจัดแปลงพืชผลทางการเกษตรเพื่อให้นักท่องเที่ยวชม คือ ดอกไม้ที่มีอยู่เฉพาะบนภูเขาเท่านั้น เช่น ผืน เป็นต้น และการสร้างพิพิธภัณฑ์เครื่องมือในการยังชีพในอดีต เช่น โม้ไม้ มิด เคียว เป็นต้น นอกจากนั้น ชาวบ้านยังมีระบบการจัดการดูแลรักษาดิน น้ำ ป่า ได้ทั้งในระดับหมู่บ้านและในระดับเครือข่ายพร้อมกันไปอย่างเป็นจริง

ง. การปรับตัวของชาวบ้านผานกกกให้ดำรงอยู่ได้บนความขัดแย้ง

การปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ของชาวบ้านผานกกกภายใต้บริบทที่พื้นที่ทำกินอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาตินั้นมีแรงกดดันด้านความมั่นคงในการถือครองที่ดิน แต่อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็มีการทำการเกษตรอย่างเข้มข้น ประเด็นการปรับตัวของชาวบ้านผานกกกมีประเด็นที่สำคัญ 3 ประเด็นด้วยกัน คือ 1.) การปรับตัวด้านการเกษตร, 2.) การปรับตัวด้านความเชื่อทางศาสนา, และ 3.) การปรับตัวด้านระดับการศึกษาของบุตรหลาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ

1. การปรับตัวด้านการเกษตรกรรม ปัจจุบันชาวบ้านผานกกก ยังทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก โดยที่ดินส่วนใหญ่ ชาวบ้านจะใช้ทำการเกษตรเพื่อยังชีพและเพื่อขายไปพร้อมๆ

กัน ปัจจุบันมีการถือครองพื้นที่ที่เป็นการยอมรับกรรมสิทธิ์ในหมู่พวกเดียวกันเอง และการถือครองจะมีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคลโดยการแบ่งมรดก ดังนั้น ผู้ถือครองที่ดินในพื้นที่บริเวณเดียวกัน ส่วนมากมักจะเป็นเครือญาติกัน สิ่งนี้ทำให้การจัดการน้ำในสายน้ำย่อยจะใช้ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการด้วย (ดูรายละเอียดในหัวข้อถัดไป)

นอกจากนั้น การใช้ประโยชน์จากที่ดินมี 3 ลักษณะใหญ่ๆ คือ 1.) ที่ดินสำหรับพักอาศัย , 2.) ที่ดินสำหรับการปลูกพืชยืนต้น เช่น ลิ้นจี่ มะม่วง กระท้อน เป็นต้น, และ 3.) ที่ดินสำหรับการปลูกพืชไร่ เช่น ผักกาดขาว มะเขือเครือ แคร้งรอก ดอกไม้เย็บใส่ ชิง และคะน้าฮ่องกง เป็นต้น โดยชาวบ้านจะปลูกพืชผสมผสานกันในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งจะปลูกทั้งไม้ยืนต้น พืชผัก และดอกไม้

ส่วนการปลูกข้าวไร่มีจำนวนน้อยลง เนื่องจากในช่วงปี พ.ศ.2543 ชาวบ้านเริ่มทยอยลงไปเช่านาที่พื้นราบบริเวณอำเภอแมริม และพันธุ์ข้าวที่ใช้สำหรับปลูกจะเป็นข้าวหอมมะลิ, กข.6, ประทุม, และบางรายยังใช้พันธุ์ข้าวไร่อยู่เช่นเดิม แต่นาลงไปปลูกในที่นา โดยผู้ใหญ่บ้านเล่าให้ฟังว่า “ผมเช่านาในพื้นที่ราบ เช่ามาแล้ว 5 ปี แต่ย้ายที่เช่า 4 ครั้งแล้ว อยู่ในอำเภอแมริม จำนวน 3 ไร่ ต้องเสียค่าเช่าไร่ละ 300-400 บาท ให้กับผู้ดูแลเรื่องน้ำเข้านา และต้องจ้างไถอีกราคา 700 บาท เพราะเราไม่มีรถไถและไม่เคยทำมาก่อน พร้อมกับไม่มีเวลาไถ เพราะต้องทำการเกษตรบนดอยด้วย แต่การเพาะปลูกจะทำเอง พันธุ์ข้าวที่นำมาใช้ คือ พันธุ์ประทุม ก่อนจะนำไปดำหรือปลูก เราต้องมีการเพาะกล้าที่หมู่บ้านก่อน การใช้ปุ๋ยกับการเพาะปลูกข้าวจะใช้ ปุ๋ยสูตร 16-20 และ 21-0-0 ก่อนการทำนา เราต้องไปมีส่วนร่วมกับกลุ่มเหมืองฝายด้วย เราต้องไปบอกแก่เหมืองฝายก่อนว่าจะเข้าไปทำนา เราจะต้องจ่ายให้กับแก่เหมืองฝาย ไร่ละ 15 บาท เพื่อสำหรับการลอกเหมืองฝาย โดยคนไหนที่จะเข้าไปทำนาจะต้องจ่ายเท่ากันทุกราย ไม่ว่าจะคนพื้นราบหรือคนบนดอย จะต้องจ่ายเท่ากัน เพราะถ้าหากเราไม่จ่าย ไม่ไปร่วม เราก็จะไม่ได้รับน้ำหรือไม่ได้รับความช่วยเหลือหากมีปัญหาหน้าไม่พอ”

ผู้ใหญ่บ้านเล่าต่อว่า “ข้อดีของการทำนาในพื้นที่ราบ คือ ข้าวที่ปลูกในนาจะนำกิน เมล็ดโต ทานอร่อย มีข้าวกินตลอดปี และเป็นข้าวที่มีคุณภาพดี เพราะหากเราไปซื้อข้าวราคาถูก ข้าวจะไม่ค่อยดีมีคุณภาพ” สำหรับความคิดเห็นต่อการเลิกปลูกข้าวไร่ ผู้ใหญ่บ้านให้เหตุผลว่า “การทำข้าวไร่นั้น จะได้ผลผลิตน้อยกว่าการปลูกข้าวในนา และการทำข้าวไร่ในปัจจุบัน เราไม่สามารถที่จะย้ายที่เพาะปลูกได้ เนื่องจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้อุทยานไม่ให้ย้าย ทำให้ผลผลิตไม่ดี ดินไม่สมบูรณ์ มีหญ้าคาขึ้นรก เนื่องจากการทำข้าวไร่ เราจำเป็นต้องปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 3-4 ปี ถึงจะทำให้ดินไม่ขึ้น ดินถึงจะกลับมาสมบูรณ์และสามารถทำให้เราได้ผลผลิตข้าวดีไปด้วย” การบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านได้สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านพยายามปรับตัวจากนโยบายการกันเขตป่าของรัฐ โดยการลงไปปลูกข้าวในพื้นที่ราบ เพื่อให้ดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การพยายามกันเขตป่าในพื้นที่ของอุทยานสุเทพ-ปุย โดยมีการประกาศทับที่ชาวบ้านที่เริ่มเข้มข้นขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 โดยเจ้าหน้าที่ได้เข้ามากำหนดเขต

และกันเขตป่าอย่างเข้มงวด จึงทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องย้ายการปลูกข้าวลงมาที่ราบเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ตลอดจนคนพื้นราบและสาธารณะชน ประกอบกับการที่ชาวบ้านไม่สามารถหมุนเวียนพื้นที่เพื่อให้พื้นที่ที่เคยปลูกข้าวไว้ได้ฟื้นตัว และหากปลูกข้าวไว้ในพื้นที่เดิมโดยพื้นที่ดินไม่ได้ฟื้นตัว จะทำให้ผลผลิตข้าวได้ไม่เต็มที่ ตลอดจนต้องเสียเวลาและเสียแรงงานไปอย่างไม่คุ้มค่า จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มนี้ อย่างเห็นได้ชัด โดยชาวบ้านจำนวนมากได้ลงไปเช่าที่ดินทำนาเพื่อปลูกข้าวในพื้นที่ราบ โดยเปลี่ยนสถานะจาก “ชาวเขา” ไปเป็น “ชาวนา” นั้นเอง และพวกเขาจะเช่าที่นาในพื้นที่ราบต่อไป ตราบเท่าที่ยังมีพื้นที่นาของคนที่พื้นราบให้เช่า หรือที่ดินที่นายทุนกว้านซื้อไว้เพื่อเก็งกำไรและปล่อยทิ้งไว้เช่นนี้ต่อไป ถ้าเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้นหมดไปชาวม้งก็อาจจะเปลี่ยนอาชีพจากชาวนาไปเป็นแรงงานรับจ้าง

2. การปรับตัวด้านความเชื่อทางศาสนา ชาวบ้านผานกกกเคยนับถือผี หรือศาสนาพุทธ ตามความเชื่อของแต่ละแซ่ตระกูลของกลุ่ม แต่หลังจากการเข้ามาของหมอสอนศาสนา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 ได้ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนความเชื่อเดิมจากการนับถือผีบรรพบุรุษมาเป็นการนับถือพระเจ้าแทน โดยในปัจจุบันชาวบ้านจะมีความเชื่อในทางศาสนาคริสต์ถึงสองนิกาย คือ **นิกายเซเวนเด** นิกายนี้จะทำพิธีในวันเสาร์และจะละเว้นการรับประทานหมู โดยมีความเชื่อในพระเจ้า คือ พระแม่มาเรียและพระเยซู และมีชาวบ้านนับถือจำนวน 33 ครอบครัว และ **นิกายเอเอ็มซี** จะทำพิธีในวันอาทิตย์ และมีความเชื่อในพระจิตกร พระวิญญาณ และพระเยซู นิกายนี้มีชาวบ้านนับถือจำนวน 16 ครอบครัว

ผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ ส่วนใหญ่จะเปลี่ยนนามสกุลเป็นภาษาไทยเป็นส่วนมาก เช่น จากแซ่เผ่าเปลี่ยนเป็นทิพย์ทองหรือทิพพานวรรณ และแซ่ทางเปลี่ยนเป็นจอมพนางาม ส่วนแซ่ยางเปลี่ยนเป็นอักษรบริสุทธ เป็นต้น แต่ยังมีชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธอีกจำนวน 7 ราย โดยครอบครัวที่นับถือศาสนาพุทธนี้ ยังคงดำรงการไหว้ผีบรรพบุรุษเช่นเดิม แต่ก็เบาบางลงไปมาก ไม่ถือคักเหมือนกับในช่วงที่คนทั้งหมู่บ้านนับถือศาสนาพุทธหรือผี

การที่ชาวบ้านเปลี่ยนศาสนานั้น มีเงื่อนไขหลักๆ ดังนี้คือ การทำให้เขามีสวัสดิการสังคมที่ดีกว่าเดิม และลูกหลานมีโอกาสในทางศึกษา เพราะได้รับการสนับสนุนจากสภาคริสต์จักรของทั้งสองนิกาย โดยลูกหลานได้เข้าไปเรียนในโรงเรียนประจำของเครือข่ายทางคริสต์จักรได้ไม่ยาก เพราะจะเสียค่าใช้จ่ายเพียงเล็กน้อยสำหรับค่าขนมและค่ารถเดินทางกลับในช่วงปิดเทอมเท่านั้น ส่วนค่าเล่าเรียนและค่าอาหารนั้น ทางโรงเรียนเครือข่ายสภาคริสต์จักรจะรับผิดชอบทั้งหมด จึงจัดได้ว่าเป็นพื้นที่หนึ่งที่พวกเขาจะสามารถส่งลูกเรียนได้เหมือนกลุ่มคนอื่น ๆ ในสังคมไทย

3. การปรับตัวด้านระดับการศึกษาของบุตรหลาน โดยบุตรหลานในชั้นประถมศึกษา ตั้งแต่ชั้นอนุบาล - ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 (อายุตั้งแต่ 4-12 ปี) จะไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนโป่งแยงนอกและโรงเรียนโป่งแยงใน ซึ่งเป็น 2 โรงเรียนที่บุตรหลานสามารถเข้าไป

เรียนได้ เพราะตั้งอยู่ใกล้บ้าน โดยห่างจากหมู่บ้านเพียง 5 กิโลเมตรเท่านั้น ทำให้เด็กนักเรียนสามารถไปกลับได้อย่างสะดวก

แต่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นถึงมัธยมศึกษาตอนปลาย นักเรียนไม่สามารถไปกลับได้ เนื่องจากทางโรงเรียนมีกฎว่า “เด็กจะต้องอยู่ในการดูแลปกครองจากโรงเรียนตลอดจนจบการศึกษา” ดังนั้น บุตรหลานและผู้ปกครองที่ส่งลูกเข้าไปเรียนจึงต้องทำตามกฎระเบียบที่โรงเรียนตั้งไว้ เด็กนักเรียนจึงต้องพักอาศัยและใช้ชีวิตอยู่ในโรงเรียนตลอดจนกว่าจะปิดเทอม (3 เดือนต่อเทอม) จึงจะสามารถกลับไปเยี่ยมบ้านได้ นอกจากนั้น โรงเรียนยังมีกฎระเบียบว่า “ผู้ปกครองสามารถมาเยี่ยมได้เดือนละครั้งเท่านั้น” ซึ่งจากเดิมเคยให้เยี่ยมอาทิตย์ละครั้ง โดยอ้างว่ากลัวเด็กจะเสียวินัยและคิดถึงบ้าน และบอกว่า “ไหนบอกว่าเป็นคนจน ทำไมถึงมีเงินค่ารถมาเยี่ยมลูกได้บ่อย” โดยโรงเรียนที่บุตรหลานเข้าไปเรียนจะเป็นโรงเรียนของสงเคราะห์จังหวัดเชียงใหม่ และโรงเรียนเชียงใหม่วิทยาคม ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอแมริม

ส่วนบุตรหลานที่เรียนในระดับอุดมศึกษา ส่วนมากจะไปศึกษาอยู่ต่างจังหวัด เช่น วิทยาลัยหมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นโรงเรียนที่อยู่ในเครือข่ายของสภาคริสตจักร โดยบุตรหลานที่ไปเรียนในต่างจังหวัดจะกลับมาเยี่ยมบ้านในช่วงปิดเทอมเช่นเดียวกันกับบุตรหลานที่เรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย โดยในช่วงเดือนเมษายน - กลางเดือนพฤษภาคมของทุกปี ในหมู่บ้านจะมีเด็กๆ มาเยี่ยมบ้านและช่วยพ่อแม่ทำงานด้านเกษตรเพิ่มขึ้น

ดังนั้น การเลือกที่จะเปลี่ยนศาสนาเพื่อแลกกับความเชื่อเดิมๆ พร้อมกับการยอมสละแรงงานในครอบครัวที่มีความสำคัญต่อกระบวนการผลิตในภาคเกษตร ซึ่งส่งผลต่อเศรษฐกิจของพวกเขาไม่น้อย จัดได้ว่าเป็นแนวคิดหนึ่งในการสร้างตัวตน โดยใช้เวทีทางการศึกษาของลูกหลานเป็นตัวต่อรองและสร้างตัวตนของกลุ่มได้ในสังคม โดยตั้งอยู่บนฐานความคิดที่ว่าระบบการศึกษาที่สังคมยอมรับเป็นส่วนหนึ่งการสะสมทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งนั่นเอง

ส่วนกลุ่มที่นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งเหลืออยู่ 7 ครอบครัวนั้น ยังมีความเชื่อในผีบรรพบุรุษอยู่ คนกลุ่มนี้จะมีการเลี้ยงและไหว้ผีบรรพบุรุษก่อนการเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร โดยมีความเชื่อว่า “เราไหว้ผีในไร่ เพื่อให้บรรพบุรุษของเราช่วยทำให้พืชผลที่เราปลูกได้ผลผลิตดี มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี” การไหว้ผีบรรพบุรุษจะมีสองลักษณะ คือ ลักษณะแรก การไหว้เพื่อให้บรรพบุรุษช่วยดูแลพืชผลทางการเกษตรให้เจริญงอกงาม และมีน้ำใช้ตลอดการเพาะปลูก ไม่ให้น้ำแล้ง และ ลักษณะที่สอง การไหว้ผีบรรพบุรุษเพื่อให้ดูแลลูกหลานให้ปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ โดยจะไหว้ในช่วงงานปีใหม่ม้ง หรือก่อนหน้านั้นหากมีคนป่วยในครอบครัว

โดยกลุ่มผู้ที่นับถือศาสนาพุทธหรือผี จะยังคงนามสกุลเดิมไว้ เช่น ลอเฒ่า แซ่ซัง แซ่หาง และแซ่ย่าง เป็นต้น ซึ่งผู้ที่มีนามสกุลแซ่ย่าง ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติจากหมู่บ้านดอยปูย

จ. ของหน้าหมู่บ้าน: การจัดการทรัพยากรน้ำ

ในอดีต การใช้น้ำได้ควบคู่ไปพร้อมกับการใช้พื้นที่ดินทำการเกษตร โดยในช่วงแรกชาวบ้านผานกกกได้เข้ามาใช้พื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูกฝิ่น ข้าวไร่ ท้อ และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ซึ่งชาวบ้านจะใช้น้ำจากน้ำฝนเท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2515 องค์การสหประชาชาติโดยผ่านกรมประชาสงเคราะห์ได้เข้ามาให้การสนับสนุน โดยการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของเกษตรกรให้ดีขึ้นด้วยการส่งเสริมให้มีการปลูกกาแฟขึ้นภายในหมู่บ้าน แต่การใช้น้ำก็ยังต้องอาศัยน้ำฝนเช่นเดิม (วราพรณ, 2531: 11)

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2517 ชาวบ้านเริ่มเพาะปลูกข้าวแบบทำนาขั้นบันได และเริ่มมีการใช้น้ำจากสายน้ำธรรมชาติ โดยการขุดรางดิน เพื่อให้สายน้ำธรรมชาติไหลเข้านาขั้นบันได การทำนาขั้นบันไดทำได้เพียง 2 ปีเท่านั้น ชาวบ้านก็ยกเลิกการทำนาขั้นบันได เพราะไม่ค่อยได้ผลและไม่พอกิน แต่ยังคงปลูกกาแฟและท้ออยู่ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2520 ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนการปลูกกาแฟและท้อ มาเป็นการปลูกลิ้นจี่แทน แต่การใช้น้ำของชาวบ้านก็ยังมีการใช้รางดินตลอดมาจนถึงปี พ.ศ. 2527 การใช้น้ำของชาวบ้านในรูปแบบการใช้รางดินเพื่อให้น้ำไหลเข้าสวนถูกยกเลิก โดยชาวบ้านได้หันมาใช้สปริงเกอร์แทน ด้วยการต่อท่อพีวีซีจากลำห้วยเข้ามาในแปลงผักและสวนโดยตรง เนื่องจากชาวบ้านปลูกพืชทางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น เช่น กระหล่ำปี ผักกาดขาวปลี ผักการทางหงษ์ และแครอท ดังนั้นในช่วงนี้จึงเริ่มมีการใช้น้ำมากขึ้นไปด้วย

ส่วนการสร้างบ่อพักน้ำสำหรับการเกษตร ได้สร้างหลังจากการใช้ท่อพีวีซีและสปริงเกอร์มาระยะหนึ่ง โดยเริ่มมีการสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2530 เพื่อเก็บน้ำสำหรับใช้ในการเกษตร ในช่วงไม่มีน้ำหรือฤดูแล้ง บ่อพักน้ำมีขนาดประมาณตั้งแต่ กว้างประมาณ 1 - 3 เมตร, ยาวประมาณ 1 - 4 เมตร, และลึกประมาณ 1 - 2.5 เมตร

ในช่วงเริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านจะใช้น้ำเพื่ออุปโภคและบริโภคหรือใช้สำหรับคร้วเรือน โดยการต่อรางไม้ไผ่จากสายน้ำธรรมชาติเข้าหมู่บ้านโดยตรง ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2517 ได้มีเจ้าหน้าที่จากประชาสงเคราะห์จังหวัดเข้ามาแนะนำในหมู่บ้าน พร้อมกับการแนะนำให้เปลี่ยนอุปกรณ์ในการใช้น้ำจากรางไม้ไผ่มาเป็นท่อแอสรอน พีวีซี

การใช้น้ำสำหรับคร้วเรือนในหมู่บ้าน ในช่วงแรกจะมีการต่อท่อพีวีซีเอาน้ำจากสายน้ำธรรมชาติมาพักไว้ในบ่อพักน้ำก่อน และชาวบ้านก็มาหอบกันไปใช้ตามกำลังแรงงานที่อยู่ในบ้านหรือตามความต้องการของแต่ละครอบครัว ต่อมาในปี พ.ศ. 2526 มีการทำระบบน้ำประปาภูเขา และชาวบ้านแต่ละคร้วเรือนสามารถนำท่อพีวีซีมาต่อเข้าบ้านได้ ทำให้ชาวบ้านเลิกหอบน้ำจากบ่อพักน้ำในหมู่บ้าน

ปัจจุบัน การจัดการน้ำของชาวบ้านผานกกกสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ คือ การจัดการน้ำในระดับคร้วเรือนและการจัดการในระดับเครือญาติ, การจัดการน้ำในระดับหมู่บ้าน, การจัดการน้ำระหว่างหมู่บ้าน, และการจัดการน้ำระดับเครือข่าย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ

1. การจัดการน้ำในระดับครัวเรือนและเครือญาติ การจัดการน้ำในระดับครัวเรือนนั้น จะเชื่อมสัมพันธ์กับการใช้น้ำตามกติกาของระบบเครือญาติ, หมู่บ้าน, และเครือข่าย โดย การใช้น้ำของครัวเรือนจะใช้กติกาทุกระดับเข้ามาจัดการด้วย เนื่องจากว่าหากเกิดปัญหาขาดแคลนน้ำขึ้น คนในระดับครัวเรือนจะเป็นผู้เดือดร้อนก่อนทุกครั้ง นอกจากนั้น หากส่วนรวมมองว่าแต่ละครัวเรือนสมควรจะใช้น้ำเท่าใด ทุกครัวเรือนก็ต้องยอมรับเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งที่มาจากทั้งคนภายในและภายนอกชุมชน และคนพื้นราบจะได้ไม่มาทูป่อน้ำของครัวเรือนและกล่าวหาว่าใช้น้ำมาก ชาวบ้านมีการจัดระบบการแบ่งปันน้ำอย่างเท่าเทียม โดยผ่านระบบเครือญาติเข้ามาช่วยจัดการ ซึ่งชาวบ้านผานกกกที่เป็นพี่น้องหรือเครือญาติกันมักจะถือครองที่ดินติดกัน (เนื่องจากการแบ่งมรดก) และมักจะใช้สายน้ำเดียวกัน จึงสะดวกต่อการจัดการและเข้าใจกันได้ดีมาก

การสำรวจการใช้ที่ดินในการเพาะปลูกของชาวบ้าน พบว่าพื้นที่เพาะปลูกจะกระจายกระจายกันไปตามพื้นที่ต่าง ๆ และการถือครองกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านไม่ใช่ถือครองเพียงแปลงเดียว แต่ละครัวเรือนจะมีพื้นที่ดินกระจายอยู่ตามจุดต่าง ๆ ของสายน้ำ ซึ่งมีทั้งสายน้ำของลุ่มน้ำแม่ตาช้างและลุ่มน้ำแม่สา แต่การจัดการน้ำยังใช้เป็นระบบเครือญาติเป็นหลัก โดยจะมีการแบ่งปันน้ำกันเองภายในเจ้าของที่ดินด้วยการสลับวันกันใช้น้ำ เช่น หากแม่น้ำสายใดมีพื้นที่ดินทำการเกษตร 7 ครัวเรือน ก็จะต้องมีการแบ่งน้ำกันใช้อัติตย์ละ 1 วัน แต่ถ้าแม่น้ำสายนั้นมีที่ดินทำการเกษตรเพียง 2 ครัวเรือน ก็จะมีการแบ่งการใช้น้ำอาทิตย์ละ 3 วันบ้าง 4 วันบ้างสลับกันไปของทั้งสองครัวเรือนแล้วแต่จะตกลงกัน

การแบ่งปันกันใช้น้ำในระดับครัวเรือนของชาวบ้านผานกกก จะสามารถเห็นปรากฏการณ์ได้ชัดเจนในช่วงหน้าแล้ง นอกจากนั้น ความคิดการแบ่งปันน้ำของชาวบ้านผานกกกไม่ใช่เพียงการแบ่งกันใช้เฉพาะครัวเรือนหรือเครือญาติเท่านั้น แต่ฐานความคิดการแบ่งปันเพื่อให้ต่างฝ่ายต่างอยู่รอดกันได้ในสังคม ได้แพร่ขยายไปยังระดับหมู่บ้านและระดับเครือข่ายลุ่มน้ำแม่ตาช้างด้วยเช่นกัน

2. การจัดการน้ำในระดับหมู่บ้าน ในอดีต การดูแลจัดการน้ำนั้นผู้ดูแลจะเป็นผู้ใหญ่บ้านเพียงคนเดียว แต่ปัจจุบัน การแก้ปัญหาการใช้น้ำต้องใช้ระบบคณะกรรมการและชาวบ้านผู้มีส่วนในการใช้น้ำเข้ามาช่วยเหลือกัน โดยการจัดการในระดับหมู่บ้านเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 ซึ่งมีการแบ่งหมู่บ้านออกเป็น 6 เขตปกครอง/บริหารจัดการ ในแต่ละเขตจะมีหัวหน้า ซึ่งจะคอยดูแลการใช้น้ำของหมู่บ้านด้วย หัวหน้าจะมาจากการเลือกตั้งจากชาวบ้านในหมู่บ้าน โดยคุณสมบัติของผู้นำ คือ ต้องมีความเสียสละและมีมนุษยสัมพันธ์ดี ซึ่งส่วนใหญ่หน้าที่นี้จะเป็นบทบาทของผู้ชาย เพราะหากเวลาน้ำขาด หรือมีความขัดแย้งในเรื่องน้ำและต้องมีการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทดังกล่าว จำเป็นต้องอาศัยผู้ชายในฐานะเป็นหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้เจรจาต่อรอง

นอกจากนั้น ชาวบ้านจะมีการประชุมสมาชิกในหมู่บ้านทุกวันที่ 6 ของเดือน ซึ่งเป็นการประชุมโดยมีวาระหลายวาระ เช่น การแจ้งกิจกรรมระดับหมู่บ้านหรือระดับเครือข่าย, แจ้ง

ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านทุกเรื่อง ไม่ใช่เฉพาะเรื่องน้ำเท่านั้น โดยคณะกรรมการในระดับหมู่บ้านจะมีทั้งหมด 6 คน

3. การจัดการน้ำระหว่างหมู่บ้าน เป็นเรื่องก้ำกัใจความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ม้งหมู่บ้านผานกกกับชาวบ้านพื้นราบ หมู่ที่ 3 ตำบลโป่งแยง อำเภอแมริม โดยปัญหาการแย่งชิงกันใช้น้ำได้เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2536 ซึ่งคนพื้นราบมองว่า “คนดอยเอาน้ำไปใช้หมด” จึงทำให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้น และเกิดกระแสต่อต้านคนดอยและต้องการจะไล่ลงจากดอย

กำนันตำบลโป่งแยงได้เรียกทั้งคนทั้งสองหมู่บ้านมาประชุมเพื่อไกล่เกลี่ยข้อพิพาทกันดังกล่าวข้างต้น โดยในช่วงแรกๆ กำนันเห็นด้วยกับชาวบ้านพื้นราบที่ว่าคนดอยเอาน้ำไปใช้หมด และเห็นด้วยกับการที่จะไล่คนดอยลง แต่เนื่องด้วยมีนักวิชาการ และหน่วยงานจากราชการ เช่น กรมประมงสงเคราะห์ เป็นต้น ไม่เห็นด้วยกับการที่จะทำอะไรรุนแรงอย่างนั้น จึงทำให้กำนัน ตลอดจนชาวบ้านพื้นราบและชาวบ้านบนดอยพยายามหาข้อยุติแบบสันติ คือ การตั้งคณะกรรมการในการดูแลแต่ละลำห้วย โดยให้มีคณะกรรมการลำห้วยละ 6 คน โดยแบ่งเป็นชาวบ้านบนดอย 3 คน และชาวบ้านพื้นราบ 3 คน คณะกรรมการมีมาจนถึงทุกวันนี้ โดยมีกติกาด้วยกัน คือ การอนุญาตให้ใช้ท่อพีซีซีได้ไม่เกิน 4 หุน

4. การจัดการน้ำในระดับเครือข่าย หมู่บ้านผานกกเข้าไปเป็นคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยอยู่ในสัดส่วนของคณะกรรมการฯ ในส่วนของต้นน้ำและชาวบ้านได้คัดเลือกตัวแทนจากหมู่บ้านไปร่วม 2 คน การเข้าไปร่วมกับคณะกรรมการฯ เป็นการไปเข้าร่วมแก้ไขปัญหาลุ่มน้ำแม่ตาช้างที่เริ่มรุนแรงขึ้นทุกขณะ และการเข้าไปร่วมนี้ก็เนื่องจากชาวบ้านส่วนหนึ่งมีที่ดินทำกินอยู่ในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ซึ่งส่วนมากจะใช้น้ำจากน้ำแม่เนาไทร ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาหลักสาขาหนึ่งของน้ำแม่ตาช้าง

การเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการฯ เป็นการแสดงตัวตนหรือการสร้างอัตลักษณ์ของตนเองขึ้นมาใหม่ว่าเป็น “นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” เหมือนกัน หลังจากถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลายป่ามากกว่าทศวรรษ โดยการแสดงความพร้อมของการไม่ขยายพื้นที่ทำกินออกไปอีก ตลอดจนการร่วมแบ่งปันน้ำระหว่างคนบนดอยกับคนพื้นราบ อีกทั้งยังร่วมกันแบ่งเขตป่าอนุรักษ์และร่วมกันรักษาดูแลให้คงความอุดมสมบูรณ์ของป่าอีกด้วย

3.2 กรณีศึกษาหมู่บ้านตอนกลางน้ำ: บ้านแม่ฮะใต้

พื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำแม่ตาช้างส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่มีความลาดชัน และมีพื้นที่ราบเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ซึ่งในอดีตจะปรับพื้นที่ราบเหล่านี้เป็นพื้นที่นา แต่ปัจจุบันพื้นที่นาเหล่านี้ได้ถูกซื้อและปรับเปลี่ยนเป็นสถานประกอบและบ้านจัดสรรมากกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่ นอกจากนั้นพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำมีกลุ่มชาติพันธุ์ “คนเมือง” ตั้งถิ่นฐานอยู่ 10 หมู่บ้าน และมีประชากร 4,325 คน ในจำนวน 1,252 ครัวเรือน

ก. ประวัติความเป็นมาของตำบลบ้านปง¹

ประวัติความเป็นมาของตำบลบ้านปง เป็นเรื่องเล่าที่บอกความเป็นมาของชื่อตำบล และหมู่บ้านที่ตั้งถิ่นฐานในอดีต ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึง “บ้านเก่าบ้านเดิม” ของพื้นที่บริเวณนี้ที่ได้ตั้งถิ่นฐานมามากกว่า 100 ปีมาแล้ว โดยผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าสืบกันมาว่า “เดิมพื้นที่ตำบลบ้านปงเป็นพื้นที่ป่าดงดิบ มีพรรณไม้นานาพันธุ์ และมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่หลายชนิด เช่น เสือ ช้าง เก้ง กวาง เป็นต้น และพื้นที่บริเวณตำบลบ้านปงเป็นดินแดนที่มีความร่มรื่น อากาศดี น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับเป็นที่พักอาศัยทั้งสัตว์และมนุษย์

ประมาณเมื่อ 150 ปีที่ผ่านมา มีเจ้านายฝ่ายเหนือกลุ่มหนึ่ง ไม่ทราบจำนวน และหลักฐานที่ชัดเจนนัก ได้เข้ามาท่องป่าและล่าสัตว์ ซึ่งคาดว่าจะเป็นที่บริเวณตำบลทางดงติดกับตำบลน้ำแพร่ในปัจจุบัน กลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือดังกล่าวได้พบกับกวางตัวหนึ่ง มีลักษณะงดงาม สีขนเปล่งปลั่งดุจทองคำ และกลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือได้พิจารณาถึงรูปร่างลักษณะอันงดงามของกวางคำตัวนี้แล้ว ก็มีความประสงค์อยากได้เป็นเจ้าของ จึงหาทางจับกวางคำตัวนี้ให้ได้ แต่เมื่อกวางคำเห็นกลุ่มคนเข้ามาใกล้ ก็ตกใจวิ่งหนีขึ้นไปทางเหนือ กลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือจึงได้แกะรอยติดตามไป จนกระทั่งเข้ามาถึงเขตบริเวณตำบลบ้านปงในปัจจุบัน และได้พบกับความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ แม่น้ำ สภาพอากาศที่สะอาดบริสุทธิ์ ใบไม้หนาเป็นชั้น ๆ ชุ่มฉ่ำไปด้วยน้ำซับน้ำซึม มองขึ้นบนฟ้ามีแสงแดดรำไร สาดส่องลงมากกระทบพื้น จุดแสงแดดต้องพื้นดินเป็นจุด ๆ เปรียบเสมือนดวงดาวบนท้องฟ้า ช่วงใดที่หยุดคุยกันจะได้ยินเสียงหายใจของเพื่อนร่วมทาง นอกจากนั้น ยังมีเสียงน้ำไหล และเสียงสัตว์น้อยใหญ่ร่าร้องเหมือนหนึ่งเสียงดนตรีที่คนบรรเลงได้จังหวะ

ตะวันคล้อยบ่าย กลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือที่ติดตามกวางคำมาก็อ่อนล้า จึงได้แวะพักบริเวณริมห้วยแห่งหนึ่ง และปรึกษากันว่าจะติดตามกวางคำตัวนี้ต่อไปหรือไม่ บางคนเกิดความเหนื่อยล้าได้พูดกันว่า “ป่งใจยังม้” แล้ว (ป่งใจยังม้ หมายถึง รู้สึกเหนื่อยกายเหนื่อยใจขอพักเอาแรงก่อน) และจากคำกล่าวคำนี้ จึงเป็นที่มาของชื่อ “ตำบลบ้านปง” ในปัจจุบัน

หลังจากพักนอนเอาแรงกันได้คั่นหนึ่งแล้ว กลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือ ก็เดินทางแกะรอยกวางคำต่อไปในวันรุ่งขึ้น โดยขึ้นไปทางทิศเหนืออีก ไปจนถึงบริเวณป่าดงโป่ง (ดงโป่ง หมายถึงดินชนิดหนึ่งที่มีเกลือแร่บางชนิดปะปนอยู่ และสัตว์ป่าหลายชนิดชอบกิน) ก็พบกวางคำกำลังกินน้ำอยู่ริมห้วย แต่อยู่ในระยะไกล เมื่อเข้าไปใกล้ กวางคำก็วิ่งหนีไปอีก และกลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือก็พบว่าบริเวณดังกล่าว มีรอยเท้าของกวางคำย่ำไปมา และมีรอยแทะกินดินโป่ง จึงเป็นที่มาของชื่อ “บ้านทุ่งโป่ง” ในปัจจุบัน

¹ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตำบลบ้านปง เล่าโดยพ่อกำนันปัน วงศ์เชื่อนแก้ว และแม่อุ้ยปัด ยานุกูญะ และเรียบเรียงโดยนายเฉลิม อันวิเศษ เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2545

ด้วยความอยากได้กวางคำตัวนั้น กลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือจึงได้พากันติดตามต่อไป จนกระทั่งถึงบริเวณพื้นที่เชิงเขา ฝนได้ตกลงมา และน้ำฝนได้ “ชะ” รอยกวางคำ (ชะ หมายถึง การชะล้างของน้ำ) ทำให้รอยกวางคำลบเลือนไปมาก จึงเป็นที่มาของชื่อ “บ้านแม่ชะ” ในปัจจุบัน

มาถึงบัดนี้ กลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือเกิดความท้อใจในการติดตาม พอฝนหยุดตก ตะวันเริ่มลับขอบฟ้า ความมืดเริ่มโหมตัวเข้ามา ทุกคนจึงลงความเห็นว่าการหยุดพักบริเวณใกล้ริมน้ำเชิงเขาเพื่อเป็น “ปางยัง” สักหนึ่งคืนหนึ่งก่อน (ปางยัง หมายถึง บริเวณที่พักแรม) และเป็นที่มาของชื่อ “บ้านปางยาง” ในปัจจุบัน

วันรุ่งขึ้น กลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือที่ติดตามกวางคำมาก็เดินทางต่อไปทางเหนือขึ้นไปอีก เส้นทางพันจากนี้เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิด และหนทางก็ลำบากยิ่งขึ้น จนกระทั่งถึงบริเวณที่ราบลุ่มใกล้กับแม่น้ำใหญ่สายหนึ่ง (คาดว่าแม่ป้าขานในปัจจุบัน) ทุกคนเห็นว่ามีทำเลดี จึงได้ช่วยกันตัดไม้และทำคอกไว้ โดยคิดว่าเมื่อจับกวางคำได้แล้วจะนำมาขังไว้ในที่นี้ก่อน ซึ่งบริเวณดังกล่าวได้กลายมาเป็น “บ้านปอก” ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอสะเมิงในปัจจุบัน”

ข. ลักษณะทางภูมิศาสตร์

หมู่บ้านแม่ชะเหนือตั้งอยู่ในเขตการปกครองของตำบลบ้านปง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยตั้งอยู่บนเส้นทางสายหางดง - สะเมิง และอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอหางดงเป็นระยะทางประมาณ 20 กิโลเมตร พื้นที่ชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ลาดชันและภูเขาสูง และถูกล้อมรอบด้วยอุทยานแห่งชาติ 2 แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติออบขานกับอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ทำให้พื้นที่สำหรับการตั้งถิ่นฐานและการเกษตรเป็นพื้นที่ราบเชิงเขาที่เป็นรอยต่อระหว่างพื้นที่ราบกับภูเขาสูง บ้านแม่ชะตั้งอยู่บนความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ระหว่าง 550 - 800 เมตร

พื้นที่ป่าของหมู่บ้านส่วนใหญ่จะมีระดับความสูงไม่เกิน 1000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง จะเป็นป่าเบญจพรรณ (Mixed Deciduous Forest) และป่าเต็งรัง (Deciduous Dipterocarp Forest) นอกจากนั้นยังเป็นหมู่บ้านที่มีไม้สัก (Tectona Grandis) กระจายอยู่ทั่วไป และพื้นที่ป่ายังไม่รกริบ ทำให้บางแห่งมีไม้ไผ่ขึ้นอยู่มาก

ในพื้นที่บริเวณบ้านแม่ชะจะมีลำน้ำแม่ตาช้างไหลผ่านคิดเป็นระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร นอกจากนั้น ยังมีลำห้วยสายสำคัญๆ คือ ได้แก่ ห้วยปะดี, ห้วยข่าง, ห้วยปุกแกง, ห้วยผักไผ่, ห้วยช้างหลาม, ห้วยปางห้า, ห้วยห่านเตือ, ห้วยดอยยุง, ห้วยเฮี้ยะ, ห้วยเขียด, ห้วยลึก, และห้วยอีเตือ

ค. ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ

ประชากรหมู่บ้านแม่ชะเหนือส่วนใหญ่เป็นคนพื้นที่ราบ (เป็นคนเมือง) เกินร้อยละ 90 ส่วนที่เหลือเป็นคนต่างถิ่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน โดยเข้ามาเป็นเจ้าของสวนเกษตร, รีสอร์ท, บ้านพักต่างอากาศ, และเข้ามาค้าขาย จากการสำรวจข้อมูลครัวเรือนบ้านแม่ชะเหนือ พบว่ามีครัวเรือนทั้งหมด 70 ครัวเรือน และมีประชากร 242 คน แบ่งเป็นชาย 123 คน และหญิง 119 คน (ดูตารางที่ 3.7)

ตาราง 3.7 แสดงช่วงอายุประชากรของบ้านแม่ชะเหนือ

ช่วงอายุ	ชาย	หญิง	รวม
วัยเด็ก 0 – 18 ปี	33	21	54
วัยทำงาน 19 – 60 ปี	75	79	154
วัยสูงอายุ 61 ปีขึ้นไป	15	19	34
รวม	123	119	242

สำหรับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนนั้น คนเฒ่าคนแก่ได้เล่าให้ฟังว่า กลุ่มคนที่มาตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มแรกนั้นคาดว่ามาอยู่ที่นี่มากกว่า 150 ปีมาแล้ว โดยการเดินทางสมัยก่อนนั้น ถนนหนทางก็ไม่มี การไปมาหาสู่ของชาวบ้านมักจะเดินลัดทุ่งนาหรือไม้ก็เดินลัดป่าไปกัน ส่วนการทำการเกษตรนั้นยังเป็นแบบการทำไร่หมุนเวียนปลูกข้าวไร่และทำนาเป็นหลัก รวมทั้งการเก็บของป่ามาขาย และล่าสัตว์ ต่อมาบริษัทเข้ามาทำสัมปทานไม้สัก ชาวบ้านก็หันมาเป็นลูกจ้างบริษัทสัมปทาน และเป็นเหตุให้ชาวบ้านหันมาตั้งบ้านเรือนถาวรกันมากขึ้น

หมู่บ้านแม่ชะเหนือเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่ตั้งขึ้นมาพร้อมกับการเป็นตำบลบ้านปาง แต่เดิมมีอยู่ด้วยกัน 4 ปีกอบ้าน คือ บ้านห้วยผักไผ่ บ้านห้วยลึก บ้านใหม่ และบ้านวัด ปัจจุบันเหลืออยู่ 2 ปีกอบ้าน คือ บ้านห้วยผักไผ่และบ้านวัด เนื่องจากอีก 2 ปีกอบ้านแยกตัวออกไปตั้งเป็นหมู่บ้าน คือ หมู่บ้านใหม่สันชะยอม เป็นหมู่ที่ 10 และบ้านห้วยลึก เป็นหมู่ที่ 11

การประกอบอาชีพของชาวบ้านแม่ชะเหนือ ก่อนยุคเฟื่องฟูในการขายที่ดินช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2534 ชาวบ้านจะทำการเกษตรเป็นหลัก แต่หลังจากการขายที่ดินทำกินให้แก่นายทุนทำให้ชาวบ้านมีการปรับเปลี่ยนการทำมาหากิน โดยปัจจุบัน อาชีพหลักของชาวบ้านแม่ชะเหนือคือ อาชีพรับจ้าง ซึ่งมีสัดส่วนมากกว่าอาชีพอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 50 ของจำนวนประชากรในวัยแรงงาน นอกจากนั้น ยังพบว่าการรับจ้างทั้งในและนอกภาคการเกษตร โดยเป็นลูกจ้างสถานประกอบการที่เป็นรีสอร์ท, โรงแรม, และคนเฝ้าบ้านพักตากอากาศ และรับจ้างทั่วไปภายนอกชุมชน (ทำงานในเมือง) ส่วนการรับจ้างภายในหมู่บ้านมักจะเป็นการรับจ้างในการทำการเกษตร

และอาชีพที่รองลงมา คือ อาชีพเกษตรกรรม คือ การทำนา สวนลั่นจี ลำไย และชาโยเต นอกจากนั้นยังมีอาชีพที่เกิดขึ้นใหม่ คือ อาชีพค้าขาย (ดูตารางที่ 3.8)

ตารางที่ 3.8 แสดงอาชีพหลักของคนในชุมชนบ้านแม่สะเหนือ

อาชีพ	ชาย	หญิง	รวม
เกษตรกรรม	24	30	54
รับจ้างทั่วไป(รายวัน)	33	21	54
รับจ้าง(เงินเดือน)	14	15	29
ค้าขาย	9	10	19
รวม	80	76	156

เมื่อพิจารณาในด้านวัฒนธรรมและประเพณีแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่เกินร้อยละ 90 จะเป็นคนเมือง ซึ่งตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชีวิตของคนเมืองผูกพันกับพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผีสางนางเงือก โดยประเพณีทางพุทธศาสนาก็คล้ายคลึงกับท้องถิ่นอื่นๆ เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา เป็นต้น และชาวบ้านแม่สะเหนือยังมีประเพณีท้องถิ่นหลายประเพณี เช่น ประเพณีทานก๋วยสลาก ประเพณีรดน้ำดำหัวปีใหม่เมือง (วันสงกรานต์) ประเพณีเผาหัวผิงไฟพระเจ้าและตานข้าวใหม่ เป็นต้น

ในปัจจุบัน ชาวบ้านแม่สะเหนือยังมีการเลี้ยงผีปู่ย่า (สายแม่) อยู่ โดยจะเลี้ยงกันในเดือน 9 เมือง (เดือนมิถุนายน) ที่บ้านของกำนันหรือบ้านของแม่ นอกจากนั้น ยังมีบ้านเจ้าทรงหรือม้าขี่ ซึ่งจะทำพิธีในเดือนเมษายน (ปีใหม่เมือง) และในสังคมระดับหมู่บ้าน จะมีผีเสื้อบ้านหรือผีเจ้าบ้านคอยปกป้องรักษา โดยหมู่บ้านแม่สะเหนือมีหอเสื้อบ้านอยู่ 2 แห่ง และเลี้ยงผีเจ้าบ้าน (ผีอารักษ์) เดือน 9 เมือง (เดือนมิถุนายน)

ง. การถือครองที่ดินและระบบการผลิต

พื้นที่การถือครองที่ดินของชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นที่อยู่อาศัย และพบว่าขนาดของที่ดินทำกินประเภทที่สวนและที่นานั้นมีขนาดเล็ก และส่วนใหญ่จะมีพื้นที่ประมาณ 1 - 5 ไร่ นอกจากนั้น จะเห็นได้ว่าจำนวนพื้นที่ของที่ดินที่เป็นที่นานั้นมีน้อยที่สุด เพราะขายให้กับนายทุนไปหมดแล้ว (ดูตารางที่ 3.9 และ 3.10)